

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Pedagogická fakulta
Ateliér arteterapie

Specifika užití arteterapie v pěstounské rodině

(bakalářská práce)

České Budějovice 2015

Vedoucí bakalářské práce:

PeaDr. Evžen Perout

Vypracovala:

Mgr. Jarmila Voběrková

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č.111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum

Podpis studenta

Poděkování

Děkuji PeaDr.Evženovi Peroutovi za přínosné konzultace, které mi během psaní této práce poskytl.

Anotace:

Bakalářská práce s názvem Specifika užití arteterapie v pěstounské rodině se zabývá problematikou rodiny, formami náhradní rodinné péče a jejími podobami v ČR. Je zde zpracováno téma adaptace přijatého dítěte, poruchy attachmentu a jeho podoby, možná rizika a problémy s přijetím deprivovaného dítěte do nové rodiny. Metody arteterapeutické práce s takovými dětmi jsou východiskem pro praktickou část bakalářské práce, kde je popsána rodinná arteterapie na konkrétní pěstounské rodině se čtyřmi přijatými dětmi.

Klíčová slova:

- náhradní rodinná péče
- pěstounská rodina
- poruchy attachmentu
- psychická deprivace
- rodinná arteterapie

Annotation:

This bachelor's thesis – Specific use of art therapy in foster family deals with problematic of family, of the forms of substitute nurturance in the Czech Republic, of adaptation to adopted children, of trauma attachment disorders and their forms. This bachelor's thesis describes potential danger and problems of adaptation of deprived child into new family. The methods of art therapy with such children are the way out for practical part of bachelor's thesis, where is described family art therapy with specific foster family with four adopted children.

Key Words:

- substitute nurturance
- foster family
- attachment disorders
- mental deprivation
- family art therapy

OBSAH

TEORETICKÁ ČÁST	7
1 Úvod.....	7
2 Rodina je nejlepší prostředí pro vývoj dítěte	9
2.1 Funkce rodiny.....	10
2.2 Nukleární rodina.....	11
2.3 Aktuální charakteristické znaky současné rodiny (Šulová,2005)	12
3 Náhradní rodinná péče	13
3.1 Pěstounská péče na dobu přechodnou.....	15
3.2 Novela v oblasti rodinného práva	15
4 Motivace k rodičovství biologickému i náhradnímu	17
5 Adaptace – příchod dítěte do náhradní rodiny.....	19
6 Základní potřeby dítěte (podle J.Dunovského).....	21
7 Attachment.....	22
7.1 Poruchy attachmentu	22
7.2 Dezorganizovaný-dezorientovaný typ attachmentu	24
7.3 Žádný attachment	24
7.4 Rizikové faktory pro rozvoj zdravého citového pouta.....	25
7.5 Projevy poruch attachmentu.....	26
8 Význam dědičných dispozic a jejich vliv na vývoj dětské osobnosti.....	27
9 Význam náhradní rodiny	29
10 Arteterapie - historie	30
10.1 Arteterapie, vymezení pojmu	30
10.2 Teoretická východiska arteterapie	32
10.3 Formy arteterapie.....	32
11 Metody arteterapeutické práce v pěstounské rodině.....	37

11.1	Ontogeneze výtvarného projevu	38
11.2	Stadium čáranic (18 měs .- 3 roky)	38
11.3	Preschematické období (3-6 let)	39
11.4	Schematické období (5-8 let).....	39
11.5	Období kresebného realismu (8-12 let)	40
11.6	Pseudonaturalistické období – období logiky (12-14 let).....	41
11.7	Období adolescentů – období rozhodování (14-17 let)	42
PRAKTICKÁ ČÁST		43
12	Rodinné anamnézy jednotlivých členů	43
12.1	Matka Jarka	44
12.2	Patrik.....	44
12.3	Manžel Ondra	45
12.4	Syn Jakub.....	46
12.5	Dcera Lucka.....	46
12.6	Syn Fanda	47
13	Arteterapeutické metody v konkrétní pěstounské rodině	48
14	Výtvarná tvorba jako psychodiagnostika u jednotlivých členů rodiny.....	50
14.1	Matka Jarka	50
14.2	Otec Ondra.....	55
14.3	Dcera Lucka.....	58
14.4	Syn Jakub.....	65
14.5	Syn Fanda	72
14.6	Syn Patrik	76
15	Společná práce – Ostrov naší rodiny.	80
16	Východiska a doporučení.....	83
16.1	Matka Jarka	83

16.2	Otec Ondra.....	85
16.3	Dcera Lucka.....	85
16.4	Syn Jakub.....	86
16.5	Syn Fanda	86
16.6	Syn Patrik	87
	Závěr	88
	Použitá literatura	90
	Resumé:	91
	Bibliografický záznam:	92

TEORETICKÁ ČÁST

1 Úvod

Když jsem se ve 2.ročníku na arteterapii rozhodovala na jaké téma budu psát svou bakalářskou práci, ještě jsem netušila jak se nakonec svého zvoleného tématu zmocním. V hlavě se mi však usadila jistá myšlenka a já dala životu možnost tuto myšlenku vyživit, aby se nakonec narodila jako zdravé a schopné děťátko. Tímto příměrem jsem se již dotkla mého následujícího velkého tématu, a to nejen tématu bakalářské práce, ale i toho svého životního.

Ve třetím ročníku jsem se paralelně účastnila kurzu rodinného poradce v Liberci, který byl veden v duchu učení psychologů Vladislava Chvály a Ludmily Trapkové .

MUDr. Chvála je původně lékař-gynekolog a za své praxe vysledoval jistou analogii vývoje dítěte v děloze a porod s výchovou dítěte v rodině a jeho následnou separací v dospělosti. Vývojové fáze, tzv. trimestry docela dobře korespondují s vývojovými fázemi dítěte v rodině – 1-6let, 6-12let, 12-18let. Rodina je pak nazývána sociální dělohou. V době, kdy jsem tento kurz navštěvovala, potýkali jsme se s manželem s poslední fází vývoje – fází vypuzovací čili porodní. Stejně tak jako může nastat porod předčasně (analogicky když se dítě chytí party ve 14, 15ti letech, začne krást, fetovat, utíká z domova) a porod je předčasně vyvolán např. vyhozením z domu nebo umístněním dítěte do nápravného zařízení. Podobně také může dojít ke komplikacím v době otevírání dělohy, kdy plod chce již ven, ale matka jakoby ho nemohla porodit – dochází k protahovanému porodu a analogicky ten sociální porod se může protáhnout až na několik let a dítě není schopné opustit rodiče nebo s nimi doživotně zůstane.

Toto přirovnání mě pomohlo k pochopení vypouštění dětí do světa. Stejně tak poučná pro mne byla přednáška o tzv. trajektorii dcery a syna, což znamená oscilace dcery a syna více k matce a více k otci v různá vývojová období. O tom, že otcové v

obou případech doprovází dceru i syna do světa a stejně jako maminky u porodu v důvěře porodí a předají děťátko do rukou otce, měly by se tak zachovat i při odchodu dětí z rodiny. A pokud vše probíhá v lásce, nemělo by docházet k zádrhelům. Pokud však chybí láska i důvěra, nastupují lékaři, terapeuti, psychiatři, faráři. A to je možná můj důvod, proč jsem na studium arteterapie šla a proč mi nejsou lhostejné osudy dětí, které neměly to štěstí, aby byly po porodu láskyplně přijaty. A je to také důvod, proč mi leží na srdci otázka rodiny a její nezastupitelná funkce ve formování kvalitního dospělého jedince.

Má rodina se stala pro mne velikou školou, protože skrze ní prošlo 9 dětí. Tři z nich jsem porodila a šest jsme přijali do náhradní rodinné péče. První dcera se narodila postižená DMO, po ní přišla dcera zdravá, pak 16leté děvče s mentální retardací z dětského domova, po té čtveřice sourozenců (4, 6, 8, 12 let) z dětského domova, pak zdravý biologický syn a nakonec polorómský šestiletý chlapec přímo od matky, která nezvládla výchovu. Každé dítě potřebovalo své, a tak jsme byli nuceni vytvořit devatero rodičovství. A já všechny své zkušenosti z těchto „rodičovství“ teď chci využít při pomoci jiným pěstounským rodinám. Spojením projektivní metody při práci s dětmi i jejich rodiči pak pomoci nalézt dětem svou identitu a společnými silami je integrovat do nové rodiny. Proto jsem si zvolila téma své práce – Specifika užití arteterapie v pěstounské rodině.

2 Rodina je nejlepší prostředí pro vývoj dítěte

Rodina je nejvýznamnější sociální skupinou, která zásadním způsobem ovlivňuje psychický vývoj dítěte. Nejde jen o přímé působení rodičů na dítě, ale i o jeho emoční akceptaci, hodnocení a celkový vztah, jaký k němu mají. Důležité je i uspořádání rodiny, vzájemné vztahy mezi jejími členy a atmosféra domova. Standardní rodina, kde jsou oba rodiče, sourozenci a občas i prarodiče, představuje takové uspořádání, které je pro rozvoj malého dítěte optimální. Rodinné prostředí mu poskytuje základní poznatky a zkušenosti, které ovlivní způsob, jakým bude chápat svět, ostatní lidi i sebe sama, a jak na ně bude reagovat. Jednotliví členové rodiny a vztahy mezi nimi slouží jako model, který dítěti ukazuje, jak funguje lidské společenství. Dítě chování těchto lidí napodobuje, eventuálně se s nimi ztotožňuje. „Nejvíce vychováváme, když nevychováváme, neboť děti si z nás berou nikoli naše řeči, nýbrž naše životy. Nikoli prázdnou rétoriku, nýbrž naše činy. Jestliže tedy dítě ve své rodině zažívá, že si lidé dovedou vzájemně dělat radost, a že si umějí vzájemně odpouštět a že přejímají zodpovědnost jeden za druhého, vstupuje do života s výzbrojí nad jiné cennou a užitečnou. Pak je velmi pravděpodobné, že samo bude mít rádo lidi, že bude lásku dávat i přijímat, že bude schopno překonávat své sobectví osobní, i to skupinové, i to národní. Že bude umět přijímat odpovědnost za sebe i za druhé, že se stane plnohodnotným člověkem“ (Prof. Zdeněk Matějček 1994). Dítě si tak osvojí určitý způsob interpretace různých sociálních signálů a takové vzorce chování, které se zde ukázaly jako účelné nebo jsou rodiči vyžadovány. Naučí se jak projevovat či neprojevovat svoje pocity a názory atd. Obdobným způsobem se bude chovat i jinde, přestože si tak způsobí mnohé problémy. Ale ono neumí reagovat jinak a ani neví, že by mělo, protože je to nikdo nenaučil.

Jestliže není rodina zcela standardní, může vývoj dítěte probíhat nežádoucím způsobem. Děti z různých dysfunkčních rodin mohou mít problémy v chování (např. potíže se sebekontrolou) či v prožívání (mohou být zvýšeně nejisté a úzkostné). Pokud by přišlo dítě z dysfunkční rodiny do náhradní, jeho dřívější zkušenosti se zde vždycky nějak projeví a obvykle není tak snadné tyto potíže eliminovat tak rychle jak by si náhradní rodiče přáli. O tom se zmíním podrobněji níže.

Potřeba citové jistoty a bezpečí pro dítě v rodině může být tak silná, že ovlivní způsob interpretace rodičovského chování k dítěti. To je např. důvodem, proč si zanedbávané a leckdy i týrané děti, navzdory svým zážitkům, udržují silnou citovou vazbu k rodičům. Prožitek jistého a spolehlivého vztahu posiluje schopnost uchovat si vnitřní jistotu a vyrovnanost, vytvořit si převážně pozitivní vztah ke světu i k sobě samému. Rodina se vysokou měrou podílí na rozvoji pocitů sebejistoty a sebedůvěry, na nichž závisí i uplatnění dětských schopností. Lidé v rodině si postupně nahromadí různé zážitky, které vytvářejí jejich historii a stávají se součástí jejich identity. Společné prožitky přispívají k pocitu vzájemnosti a dávají rodinnému soužití určitý obsah a smysl. Velmi důležitým stmelujícím prvkem pro rodinu jsou rituály.

2.1 Funkce rodiny

a) biologicko – reprodukční (sexuální)

Tato funkce má zajišťovat reprodukci lidské populace. Ne vždy musí být spjata přímo s rodinou, je však zřejmé, že nejde jen o to přivést dítě na svět, ale také mu zajistit potřebné podmínky pro jeho život a další vývoj.

b) ekonomicko – zabezpečovací

Tato funkce se vztahuje stejně tak na děti, jako na všechny členy rodiny. Dříve byla velice důležitá její výrobní složka. Ačkoli je rodina v současné době již zcela závislá na výrobní činnosti společnosti a je tedy spíše spotřební jednotkou, stále si udržuje určité prvky „výroby“, za něž můžeme pokládat vnitřní činnost domácnosti (úklid, vaření, zahradničení, chov hospodářských zvířat apod.) Zabezpečovací funkce se však netýká jen materiální oblasti, hraje také důležitou roli v oblasti sociální, duševní a duchovní.

V moderní společnosti s lepším přístupem ke vzdělání a celkově s větší sociální mobilitou, byl vliv předávání ekonomického kapitálu zeslaben.

c) emocionální

Další funkcí rodiny je poskytování citového zázemí, pocitu bezpečí a jistoty svým členům.

Při neuspokojování potřeby lásky, pozornosti a uznání ze strany rodičů vůči dítěti, může u něho dojít k psychické deprivaci. Ta se pak může projevit v destruktivním chování vůči všemu hodnotově odlišnému, neschopnosti spolupráce či slabé vůli jedince.

d) socializačně – výchovná

Tato funkce se odvíjí od předchozí a zabezpečuje společenskou kontinuitu.

Spočívá v opravdovém zájmu o dítě, v jeho výchově, v umožnění dítěti rozvíjet své schopnosti a v celkovém připravení dítěte pro samostatný vstup do společnosti. Přitom je třeba vždy prosazovat jeho nejlepší zájem a prospěch, ochraňovat jej před nepříznivými situacemi a učit jej samostatnosti při jejich překonávání. Těžiště těchto snah je zakotveno v Úmluvě o právech dítěte.

2.2 Nukleární rodina

Tento typ rodiny je spjat s rychlou přeměnou moderní společnosti. Na rodinu jsou kladeny postupně nové nároky a požadavky ve formě flexibility, pracovního vytížení, emancipace žen. Do života rodiny vstupují stále více i globální problémy lidstva – přelidnění, omezenost neobnovitelných zdrojů, klimatické změny podnebí, migrace a emigrace v důsledku válek, hospodářská krize, znečištění životního prostředí atd. Společnost má ale i pozitivní vlivy na funkci rodiny – antikoncepce, asistovaná reprodukce, vyspělá medicína, informační a komunikační technologie, důraz na vzdělání, nárůst demokracie ve společnosti.

Tyto změny přinesly značnou redukci velikosti rodiny, a to jak co do počtu generací (většinou jen 2) tak co do počtu jejích členů. Proto nukleární rodinu tvoří většinou jen rodiče a jejich děti nebo jen rodič s dítětem. Rodí se méně dětí, ale více jich přežívá (často i s nějakým postižením). Rodinné vztahy mezi členy jsou demokratičtější, ale mnohdy také nestabilnější, neboť jsou více založeny na osobní odpovědnosti jedince.

Sociální aspekty nukleární rodiny se také přesouvají na společnost, neboť jejich realizace v malé rodině je velmi problematická a často nemožná. Proto se sociální péče o postižené, opuštěné, staré či jinak handicapované občany často přesouvá do státem zřizovaných zařízení nebo se jí ujímají různá občanská sdružení a další neziskové organizace.

2.3 Aktuální charakteristické znaky současné rodiny (Šulová, 2005)

- Zvýšená orientovanost na jedince oproti celku. Do popředí zájmu se dostává hledání osobního pocitu štěstí, harmonie, smyslu života. Do pozadí je odsouvána tendence
- Sociology nazývaná „dítěcentrismus“, která je dosud charakteristická pro lokality s menší materiální stabilitou.
- Chybí očekávání trvalosti vztahu, objevuje se mnoho alternativ partnerského soužití, které akcentují osobní svobodu, možnost vztah ukončit, neuplatňování vzájemných závazků ani zodpovědnosti ke členům rodiny.
- Nastává odsouvání rodičovství do pozdějšího věku.
- Za obvyklou je považována předmanželská zkušenost v oblasti sexu.
- Jsou stírány rozdíly mezi specifickostí ženské a mužské role.
- Často dochází k omezování bezprostředních kontaktů mezi partnery i mezi dětmi a rodiči následkem celkového životního způsobu, tempa a hodnot.
- Výchovné působení rodičů je nahrazováno institucemi a dalšími celospolečenskými socializačními vlivy.
- Činnosti dříve zajišťované rodinou zajišťuje náhradním způsobem společnost.
- Přímé kontakty udržují obvykle pouze 2 generace – rodiče a děti, soužití širší rodiny je vzácností.

3 Náhradní rodinná péče

Náhradní rodinnou péčí je možné definovat jako sociální opatření ve prospěch dítěte, o něž se jeho vlastní rodiče nemohou nebo nechtějí starat, anebo z vážných důvodů není žádoucí, aby se starali. Má dítěti úplně nebo částečně opuštěnému umožnit, aby vyrůstalo v rodinném prostředí, které by uspokojovalo jeho základní psychické potřeby, harmonicky rozvíjelo jeho osobnost a přizpůsobovalo je pro uspokojivé společenské zařazení.

Jednotlivé formy péče o děti opuštěné, jak je máme dnes k dispozici, můžeme seřadit podle toho jak se blíží tzv. normální, přirozené, pokrevní rodině .

- osvojení neboli adopce
- mezinárodní adopce
- pěstounská péče individuální
- pěstounská péče ve zvláštním zařízení – rodinná skupina
- SOS dětská vesnička
- pěstounská péče na přechodnou dobu

a) Adopce (osvojení)

Při osvojení přijímají manželé či jednotlivci za vlastní právně volné dítě a mají k němu stejná práva i povinnosti, jakoby byli jeho rodiči. Osvojením dítěte vzniká mezi osvojitelem a dítětem vztah jako mezi biologickými rodiči a vlastními dětmi. Dítě získává příjmení nových rodičů. O osvojení rozhoduje soud a před jeho rozhodnutím musí uplynout nejméně tři měsíce, po které zájemce o dítě pečuje zcela na své náklady.

Zrušitelná adopce

Je to tzv. adopce 1.stupně, kde práva a povinnosti rodičů přecházejí na osvojitele, ale v rodném listu jsou nadále uvedeni jména původních rodičů dítěte. Takové osvojení lze zrušit. Tento typ osvojení je využíván v případě přijetí dítěte mladšího jednoho roku, neboť nezrušitelně lze přijmout jen dítě starší jednoho roku.

Nezrušitelná adopce

Nebo-li adopce 2.stupně je v praxi častěji využívána a od prosté adopce se odlišuje tím, že osvojitelé jsou zapsáni do rodného listu dítěte namísto rodičů a toto osvojení nelze zrušit. Osvojit dítě může manželská dvojice, manžel(ka) rodiče dítěte nebo jedinec. Osvojení jedincem je podle zákona možné v případě, že je předpoklad, že toto osvojení bude plnit svoje společenské poslání.

b) Mezinárodní adopce

Tato forma náhradní rodinné péče je možným řešením v případě, že se pro dítě nedaří najít náhradní rodinu v zemi původu. Mezinárodní osvojení je upraveno Úmluvou o ochraně dětí a spoluprací při mezinárodním osvojení.

c) Pěstounská péče

Je nejrozšířenější formou náhradní rodinné péče. Je řízena a kontrolována státními správními orgány, které zajišťují dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali. Dítě se svěřuje do péče dvojici nebo jednotlivci. Pěstouni mají právo rozhodovat o běžných věcech dítěte, k výkonu mimořádných záležitostí žádají souhlas rodičů, případně rozhodnutí za ně vydává soud. O svěření dítěte do pěstounské péče rozhoduje soud. Pěstounská péče zaniká uplynutím 18. roku dítěte, nikoliv však nárok na peněžitou dávku dítěti a odměnu pěstounovi, ta zaniká až dokončením přípravy na zaměstnání.

V případě svěření dítěte do pěstounské péče není zásadně vyloučen styk s biologickou rodinou. Rozhodování o nejdůležitějších otázkách (např. volba povolání, souhlas k důležitému operačnímu výkonu nebo vycestování do zahraničí) zůstává vyhrazeno pokrevním rodičům, pokud nejsou zbaveni rodičovských práv. Pěstoun není zákonným zástupcem. Pouze v případě, jsou-li biologičtí rodiče zbaveni rodičovských práv a pěstouni jsou soudně ustanoveni také poručníky.

Častou formou pěstounské péče je také příbuzenská pěstounská péče, kde je dítě svěřeno do péče některého z jeho příbuzných při zachování stejných podmínek jako při běžné pěstounské péči.

d) Zvláštní zařízení pro výkon pěstounské péče

Je to již zrušená forma pěstounské péče, kterou zřizoval příslušný orgán, většinou okresní nebo krajský úřad. Šlo o pěstounskou rodinu, kde rodiče kromě svých vlastních dětí vychovávali ještě více dětí v pěstounské péči (zvláštní zařízení pro výkon pěstounské péče bylo stanoveno od 4 dětí v NRP výše). Na takové zařízení stát přispíval i dalšími příspěvky, jako např. elektřina, otop, zařízení do domu apod. Tato forma pěstounské péče byla zrušena v r. 2013.

e) SOS dětská vesnička

Tato forma skupinové pěstounské péče vznikla v 60. letech a představuje typ jakési komunity, která je alternativou k péči ústavní. V čele každé rodiny v SOS vesničce je matka pěstounka, která pracuje na základě pracovní smlouvy s provozovatelem SOS vesničky. Matka má k ruce asistentku „tetu“, která jí s péčí pomáhá. Vytýká se však této formě chybějící mužský prvek. SOS vesničky svou koncepcí navazují na úspěšné předválečné pěstounské kolonie.

3.1 Pěstounská péče na dobu přechodnou

Jde o institut krizový, přechodový. Cílem této péče je umožnit biologickým rodičům upravit si poměry a převzít opět dítě do své péče na jedné straně nebo na druhé postarat se o novorozence v kojeneckých ústavech, kteří mají předpoklad dostat se do adopce. Jde o profesionální pěstouny, kteří projdou náročným výběrem a přípravou. Tito vybraní pěstouni jsou zařazeni do evidence a musí přijmout na dobu přechodnou potřebné dítě. Nejvýše však po dobu 1 roku. Vzhledem k tomu, že musí být v pohotovosti a nemohou vykonávat jiné zaměstnání, pobírají plat i v době kdy u sebe zrovna žádné dítě nemají.

3.2 Novela v oblasti rodinného práva

1.1.2014 nabyl účinnosti nový občanský zákoník a došlo k úpravám v oblasti rodinného práva, potažmo v oblasti náhradní rodinné péče. Nově bylo zakotveno právo dítěte podle stupně svého vývoje vyjadřovat se ke všem rozhodnutím rodičů, která se týkají podstatných záležitostí jeho osoby a musí být slyšeno v každém řízení, v nichž se o takových záležitostech rozhoduje – jde o praktickou realizaci čl.12 Úmluvy o právech

dítěte. K těmto názorům musí být brán zřetel u soudu. Obligatorní podmínkou, za níž lze svěřit dítě do náhradní péče, je stanoven zájem dítěte. Náhradní rodinná péče (dále jen NRP) má přednost před ústavní výchovou. Rodiče dítěte jsou nadále účastníky soudu, pokud nebyli před tím zbaveny rodičovských práv. Soud nadále zkoumá zájem a nezájem rodičů a to nejen o dítě, ale i o samotné řízení o svěřením dítěte do NRP. Od 1.1.2014 lze odvolat souhlas se svěřením dítěte do NRP do 3 měsíců ode dne, kdy byl souhlas dán. Matka po narození může dát souhlas se svěřením do NRP nejdříve 6 týdnů po narození dítěte, což zabraňuje unáhlenému rozhodnutí matky v šestinedělí.

Nově byla založena pravomoc orgánů sociálně-právní ochrany dítěte (dále jen OSPOD) svěřit dítě nacházející se v ústavní výchově (nejčastěji v kojeneckém ústavu), do před adopční péče- nová forma NRP- svěřením dítěte na přechodnou dobu. Novela zákona o rodině také vrátila institut poručnictví. Poručník se ustavuje v případech, kdy není žádný z rodičů, který je vůči svému dítěti vykonavatelem rodičovské zodpovědnosti. Poručník přebírá zodpovědnost v plném rozsahu (má všechna práva a povinnosti jako rodič, ale nemá k němu vyživovací povinnost). Též zůstává zachován institut opatrovnictví, a to pro případy kolize zájmů zákonných zástupců a dětí nebo kolizi dětí navzájem. Nově je zaveden tzv. majetkový opatrovník, který je stanoven pro správu jmění dítěte.

Největší změny přinesla právní úprava ve všech podstatných věcech NRP. Změny se obecně týkají orgánů sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), zavádění standardů kvality práce pro všechny subjekty v systému rozvoje NRP, zvýšení podpory pěstounské péče, hmotné zajištění pěstounské péče na dobu přechodnou, přípravy nových pěstounů a zavedení odlehčovacích služeb pro nové i stávající pěstouny. Povinnosti i nároky náhradních rodičů zprostředkovávají úřady nebo doprovázející, neziskové organizace, se kterými náhradní rodiče podepisují dohodu. Nově lze zprostředkovat osvojení dítěte do ciziny, pokud nelze najít vhodnou náhradní rodinu v České republice.

4 Motivace k rodičovství biologickému i náhradnímu

Motivaci k rodičovství ovlivňují různé faktory. Pudová potřeba mít potomstvo a pečovat o ně je vrozená, ale její intenzita není u všech stejná. Někteří jedinci mají malou potřebu mít potomstvo, zatímco druzí chtějí mít hodně dětí. Působí na ně různé společenské faktory, především hodnoty a normy, které daná společnost aktuálně uznává. Děti rodičům mohou přinášet různá uspokojení, ale jejich výchova zároveň vyžaduje, aby se leccého vzdali. Pro mnoho rodičů přináší děti nové zážitky a zkušenosti, mohou je obohacovat, ale zároveň je může stereotypní péče o potomky omezovat a stresovat.

Děti jsou zdrojem citové odezvy – lásku přijímají i oplácejí, avšak dítě může být chápáno jako překážka naplňování jiných vztahů či pracovní kariéry. Rodičovství může být chápáno jako výzva zvládnout úkol, který je dlouhodobý a může být dost obtížný, může to být také způsob jak se vyrovnat vlastním rodičům. Dítě by se mělo stát smyslem existence partnerů a pokračováním života svých rodičů, funguje jako potvrzení jeho kontinuity. V potomstvu přežívají jejich vlastnosti, podoba, tradice, hodnoty a zvyklosti. V dětech je na genetické a psychosociální úrovni zakódováno zachování existence rodu a jeho typických znaků.

Náhradní rodičovství může být projevem seberealizace a naplnění určitých představ, ale může tuto potřebu saturovat i trochu jinak. Nedobrovolná bezdětnost může být značnou životní zátěží, spojenou se symbolickou ztrátou hodnoty, kterou je vlastní dítě, neschopnost zplodit dítě nepředstavuje pro ženy stejnou zátěž jako pro muže. Ztráta plodnosti ženu znehodnocuje v její potenciální mateřské roli a znemožňuje jí dosáhnout pudově podmíněné pečovatelské a citové potřeby. Neuspokojení této potřeby může vést k rozhodnutí nějaké dítě adoptovat nebo přijmout do pěstounské péče. Však skutečnost, že osvojitelé chtějí získat dítě, které by zaujalo postavení jejich vlastního potomka, může být spojena s určitými riziky. Tito lidé potřebují především uspokojit své rodičovské touhy a pomoc opuštěnému dítěti nemusí být jejich prioritním cílem. Dlouhodobě nenaplněná potřeba rodičovství může vést k nepřiměřeným požadavkům a očekáváním kladeným na přijaté dítě. Nároky adoptivních rodičů mohou být pro dítě natolik stresující, že se proti nim bude bránit a to způsobem odpovídajícím jeho věku i

dosažené vývojové úrovni. Určité riziko spočívá i v tom, že tito rodiče nepochopí příčinu takového chování a budou si ji interpretovat jinak, což nepovede k úspěšnému vyřešení problematického chování. Problémem se pak může stát i zatajování identity dítěte, které není biologické. Zvládnutí takového úkolu bývá složité i pro pěstounské rodiče, protože ti musejí čelit navíc i zákonem schválenému styku s biologickými rodiči, kteří mohou výchovu v náhradní rodině narušovat. Zde velmi záleží na zvolení rozumné hranice výchovného působení z obou stran tak, aby bylo rozhodnuto správně vždy v zájmu dítěte.

Představy pěstounů bývají však oproti osvojitelům reálnější, protože mají už dost rodičovských zkušeností s vlastními a mnohdy i přijatými potomky, jejich rodičovský pud je uspokojen a tudíž se očekává i jiná motivace k přijetí dítěte – většinou jde o skutečnou touhu pomoci. Pěstouni obvykle přijímají děti takové jaké jsou a nemívají na ně nadměrné nároky a nepřiměřená očekávání. Na druhé straně u pěstounské péče jde hlavně o děti, které jsou nějakým způsobem znevýhodněné a tudíž i jejich výchovné vedení bude náročnější.

5 Adaptace – příchod dítěte do náhradní rodiny

Adaptace pro tak zásadní změnu života jako je příchod dítěte, je náročná jak pro biologické, tak i pro náhradní rodiče. Každé narození dítěte je spojeno jak s radostným očekáváním, tak ale i s obavami, nejistotou a strachem jestli budeme dobrými rodiči a tento důležitý a náročný úkol zvládneme. Každá žena potřebuje ke své adaptaci na mateřství určitý čas a podporu nejbližších lidí. Adaptace náhradní matky respektive rodičů na život s přijatým dítětem může být však mnohem náročnější. Nemají možnost se připravit na příchod dítěte společným prožíváním těhotenství a navíc do rodiny většinou nepřichází malé miminko, ale mnohdy dítě školou povinné. Oznámení o příchodu dítěte bývají často náhlá a rodiče nemají čas se na novou situaci připravit. Reakcí na tak náhlou změnu může být až šok, silná úzkost, pocit zhroucení a neschopnost cokoliv dělat. Další šok přichází tehdy, kdy se musejí rodiče vyrovnat s nesouladem mezi realitou a idealizovaným očekáváním. Mnohdy rodiče nerozumí projevům dítěte a neví jak by se měli k dítěti chovat. U matky, ale i u dítěte může přechodně dojít k nárůstu nejistoty a stresu. Reakce dítěte budou záviset na aktuálně vývojové úrovni, dosavadních zkušenostech, ale i citlivosti náhradních rodičů. Sžívání a porozumění dítěti, jeho signálům, které rodičům poskytují, může trvat různě dlouho, než se s nimi rodiče naučí zacházet. Tato fáze může trvat také rozdílně dlouho v závislosti na osobnostních rozdílech náhradních rodičů, jejich odlišnému prožívání, rozdílným potřebám a motivacím.

V souvislosti s rodičovstvím ubývá pozitivních partnerských zážitků, protože na ně není dost času, vzrůstá napětí i počet konfliktů, které se týkají zvládání nových úkolů. Je samozřejmé, že podobné potíže se budou objevovat i u náhradních rodičů, kteří sice mohou být spokojeni, že jim vytožené dítě přineslo smysl života, ale na druhé straně mohou být zklamaní nebo stresovaní, protože si život s dítětem představovali jinak. Vzhledem k náročnosti adaptační fáze je třeba věnovat pozornost i případným partnerským problémům.

Rodiče by měli vědět, že přijímají dítě, které prošlo různými stresujícími situacemi a příchod do nové rodiny pro něho bude ze začátku znamenat také určitou zátěž a nejistotu, zda zrovna u těchto lidí naleznou uspokojení svých citových potřeb. Podle Prof. Z. Matějčka by se měli tyto rodiče připravit na to, že odbourání citové

deprivace bude trvat nejméně dvojnásobnou dobu než byla doba jejího trvání. Adaptace na příchod malého dítěte do rodiny může probíhat bez problémů, zejména pokud jsou náhradní rodiče zkušení a uvědomují si možné komplikace a od dítěte nemají příliš vysoká očekávání.

Náhradní rodiče sice musí leckdy řešit mnohé problémy, ale i přesto je 90% z nich se svým rozhodnutím spokojeno a většina z nich si myslí, že přijaté dítě má na jejich rodinu pozitivní vliv. Případný stres, který vyplývá z výchovy tohoto dítěte, nepovažují za tak velký, aby svého rozhodnutí litovali. Dítě podle jejich názoru přispělo k pochopení skutečného smyslu života, k jeho naplnění a štěstí, k prohloubení, soudržnosti rodinných vazeb i k vyjasnění budoucích cílů. (M. M. Vágnerová, 2012).

6 Základní potřeby dítěte (podle J.Dunovského)

Biologické – potřeba potravy, dostatek tepla, čistoty, ochrana před negativními vlivy prostředí, potřeba rozvoje obranyschopnosti (přirozené a aktivní imunizace), potřeba adekvátní stimulace, potřeba optimální nebo aspoň uspokojivé péče, potřeba dítěte zdravě se vyvíjet.

Psychické – potřeba dostatečného přívodu podnětů (v pravý čas, v dostatečném množství a v odpovídající kvalitě), potřeba smysluplnosti světa (stabilní, pozitivně laděné rodinné prostředí, posilující žádoucí chování dítěte), potřeba jistoty (citové vztahy dítěte k dospělým, zejména k matce), potřeba vědomí vlastní identity) podle toho jak ho ostatní přijímají), potřeba otevřené budoucnosti (životní perspektivy).

Sociální – potřeba lásky a bezpečí, potřeba přijetí dítěte (akceptovat dítě takové jaké je), potřeba identifikace s ním, potřeba zabezpečení všech možností pro rozvinutí jeho sil a schopností (naučit ho překonávat obtíže), potřeba osvojit si od raného dětství zdravý životní styl.

7 Attachment

Attachment je termín pro citové pouto mezi rodičem a dítětem a byl rozpoznán a popsán anglickým psychiatrem a psychologem Johnem Bowlbym ve 40.letech 20.století. Od té doby se stal tématem mnoha studií, diskusí a otázek na poli vývojové psychologie, v oblasti duševního zdraví, stejně jako vývoje závažných psychiatrických poruch. Pokud řekneme „citové“ pouto, znamená to totiž, že blízkost druhého člověka vyvolává emoce a pocity. Uvědomujeme si, že se v blízkosti člověka, jež je pro nás významný, cítíme dobře a pociťujeme k němu náklonnost a lásku, anebo se cítíme špatně a cítíme k němu odpor, nejistotu, zlobu. Přítomnost druhého člověka vždy do jisté míry vyvolává pocity bezpečí, obliby, radosti ze vzájemného kontaktu, veselí i starost o druhého. Anebo odpor, strach, vztek, nejistotu, rozpor. Proto se vlastně jedná o pouto s citovým zabarvením.

Vědecké výzkumy nám postupně odhalují, jak se vyvíjí a jak funguje mozek z hlediska emocionálních procesů. Důležitým zjištěním je relativně prostý fakt, že totiž pro pochopení významu situací a dějů hrají emoce, které člověk prožívá, zásadní úlohu. Je-li jakákoliv situace doprovázena kladnými emocemi, či takové pocity přímo vyvolává, zapamatujeme si ji jako celkově dobrou, kladnou a budeme ji v budoucnu rádi opakovat a zažívat znovu. Dokonce ji budeme vědomě či nevědomě vyhledávat.

Pokud je však situace doprovázena negativním citovým prožitkem či afektem, nebo ho způsobuje, nabude negativního zbarvení s bolestným traumatickým prožitkem. Naše paměť si tuto zkušenost uloží jako nepříjemnou, vzbuzující strach, smutek, rozrušení. Budeme se jí vyhýbat, pokud to jen půjde. Nejedná se o naši volbu. Jde o vrozený geneticky založený systém, jehož prostřednictvím se orientujeme ve světě kolem nás.

7.1 Poruchy attachmentu

Všude tam, kde nastává ztráta, odloučení, bolest nebo odmítnutí, se může proces připoutání vážně narušit nebo se vůbec neuskuteční. Malé děti, které si nevytvoří citovou vazbu v prvních měsících života, mají v budoucnu mnoho problémů s vytvořením citové vazby s jinými lidmi, vrstevníky, přáteli a životními partnery. Připoutání k mateřské osobě dává dítěti jistotu, radost ze života, pocit bezpečí, ochranu,

optimismus, schopnost osamostatnit se v čase, kdy je to přirozené, schopnost vyrovnávat se se stresem apod. Připoutání je předpokladem k tomu, aby se mozek dítěte (kde je centrum emocí) vyvíjel normálně. Výzkumy dozrávání dětského mozku prokázaly, že na jeho vývoj mají silný vliv zkušenosti na počátku života a to nejvíce do 1. roku dítěte. Aby se dětský mozek vyvíjel harmonicky, musí být dítě opatrované, nošené v náručí, kolébané, někdo blízký si s ním musí povídat, láskyplně se ho dotýkat, sledovat všechny jeho projevy a odpovídat na ně. Musí mu poskytnout jistotu, že kdykoliv dítě ohlásí nějakou svou potřebu, bude uspokojené. Takto si malé dítě buduje pocit důvěry vůči okolnímu světu, je spokojené, dobře roste a dobře se vyvíjí po všech stránkách. Latinský termín pro těhotenství gestatio znamená doslova nošení, držení, oporu, podpírání. V tomto významu těhotenství netrvá, podle některých autorů zabývajících se poruchou attachmentu, devět, ale osmnáct měsíců. Znamená to, že dítě by mělo dalších devět měsíců po porodu zůstat bez přerušení v blízkosti matky. Pokud dítěti tato blízkost, oční i tělesný kontakt s matkou nejsou umožněny, jeho citový vývoj je narušen.

Podle J.Bowlbyho je zásadnější kvalitní emocionální prostředí, ve kterém vyrůstá dítě před vlivem jeho dědičných faktorů. Po mnoha letech klinické práce na dětských psychiatrických odděleních měl důkazy o tom, že rozvoj neurózy není podmíněn dědičnými vlohmi, ale špatným domácím emocionálním zázemím.

Mary Ainsworthová, podle toho jak dítě prožívá různé sociálně neobvyklé situace, rozdělila do tří skupin.

Jistý attachment

Jde o děti s bezpečným citovým poutem. Takové děti, když se dostanou do situace, kdy je matka opustí, bývají rozrušené, ale po jejím návratu ji opět zdraví a vítají, neboť je matka umí vždy chláholivě uklidnit v náručí. Jejich potřeby jsou správně naplněny.

Nejistý attachment

Jsou to děti s rozporuplným typem pouta. Děti, které velmi těžce prožívaly odchod matky z místnosti, moc ji chtěly zpátky, ale zároveň kladly odpor, když se je matky snažily uklidnit, plakaly, ale zároveň matku odstrkovaly. Tyto děti jsou úzkostné, neustále vyžadují pozornost, jejich chování je obtížné. Rodiče takových dětí se chovají

nekonzistentně, ambivalentně, naplňují potřeby dětí ne podle nich, ale podle sebe. Děti u takových rodičů necítí bezpečí. V běžné populaci je asi 5-15% takových dětí.

Vyhýbavý typ

je to typ dětí, kde není vybudováno prakticky žádné pevné pouto. Takové děti, když matka odejde, se rozpláčou, ale velmi rychle se dají ukonejšit cizí osobou a když se matka vrátí, nejeví o ni dostatečný zájem. Mohou být i agresivní a napadat matku nebo se na každého nepřírozeně lepí. V běžné populaci je takových dětí asi 30%.

mnohem později po M.Ainsworthové provedli 2 odborníci M.Mainová a J.Salomon další pozorování a byly objeveny další kategorie narušeného attachmentu :

7.2 Dezorganizovaný-dezorientovaný typ attachmentu

Jedná se o děti, které se během neobvyklé situace chovají výrazně dezorganizovaně a dezorientovaně. Po návratu matky do místnosti bylo pozorováno, že se děti otáčejí dokola, pohybují se směrem k matce, ale vzápětí od matky. Projevují stav „zamrznutí“, extrémní vzrušení, chaotické chování, jde o extrémní verzi jednoho z předešlých typů attachmentu. V běžné populaci bychom našli asi 20% dětí. Ale ve skupině zanedbávaných, týraných a zneužívaných dětí asi 80% dětí tohoto typu. Přítomnost rodičů těchto dětí u nich způsobují alarm a negativní očekávání.

7.3 Žádný attachment

Další zvláštní skupinu pak tvoří děti, které byly opuštěny hned na počátku svého života a první tři roky prožily v ústavním zařízení, kde se u nich střídali sestry a personál. Takové dítě se poutá nahodile a krátkodobě. Pokud toto dítě neodejde do rodinného prostředí, rozvine se u něho porucha zvaná „no attachment“. Ve starším věku je pak u těchto dětí diagnostikována citová plochost, disharmonický rozvoj osobnosti, porucha empatie a sociálních vztahů – jde o významný činitel k rozvoji asociální osobnosti.

Reaktivní attachment

Jde o vzácnější poruchu citového pouta, kdy projevy dítěte neodpovídají jeho věku a pohybují se ve spektru od inhibované formy tj. neschopnost navázat kontakt a přirozeně reagovat na interakci s druhým až k formě nerozlišené náklonnosti. Jde o následek silně narušeného citového pouta mezi rodičem a dítětem pro velké zanedbání, zneužívání,

separaci od matky, častého střídání pečovatелů a nedostatečná pozornost. Reaktivní attachment vzniká až do 5.roku dítěte.

7.4 Rizikové faktory pro rozvoj zdravého citového pouta

Příklady toho, co může představovat ohrožení kvality připoutání dítěte k rodiči: předporodní stres, např. matka si ubližuje nebo zažívá domácí násilí užívání alkoholu nebo drog během těhotenství choroba rodiče před narozením či po něm (např. předporodní nebo poporodní deprese) dítě je nedonošené.

- lékařské komplikace během růstu v děloze a při narození
- úmrtí v rodině
- dítě je handicapované, rodiče nebo pečovatелé nezvládnou své emoce ani péči
- zanedbávání
- citové týrání
- sexuální zneužívání
- fyzické týrání
- domácí násilí
- nestabilní domov
- chudoba a s ní spojené sociální vyloučení, ztráta víry v budoucnost
- opuštění dítěte po narození, v raném věku
- duševní onemocnění nebo závažnější potíže rodičů, pečovatелů
- rané umístnění do ústavní péče (kojenecký ústav)
- několikerá umístnění do dětských domovů během raných let dítěte

7.5 Projevy poruch attachmentu

- náklonnost, přítulnost k cizím osobám bez rozlišení
- předstírání lásky
- krutost ke zvířatům
- impulsivnost
- zaostávání v učení
- neschopnost posoudit příčiny a důsledky konání
- nepřítomnost svědomí (bez lítosti)
- problémy s přijímáním potravy
- špatné vztahy s vrstevníky
- přílišná zaujatost ohněm
- vytrvalé kladení nesmyslných otázek a neutuchající vyprávění
- báječné lhaní
- abnormální způsob řeči
- sexuální předvádění se

U dítěte s takovými projevy, můžeme počítat s tím, že o dvacet let později bude svůj problém přenášet do své nové rodiny, neschopný vytvořit si pouto se svým vlastním dítětem. To je ale ještě ta přijatelnější varianta. Mnozí z těch lidí nebudou vůbec schopni navázat jakýkoliv pozitivní vztah k jinému člověku. Mnoho dětí vychovávaných v dětských domovech není schopno se přizpůsobit společenským normám a dostávají se do konfliktu se zákony.

8 Význam dědičných dispozic a jejich vliv na vývoj dětské osobnosti

Genetické dispozice představují informace o budoucím rozvoji různých psychických i somatických vlastností. V genetickém aparátu je zakódován jedinečný originální program pro každého jednotlivce, který se projevuje variabilním zráním jednotlivých funkcí. Každému jedinci je ale také do genetického vybavení přidána i rozdílná citlivost k různým vnějším vlivům včetně těch stresujících. Jednotlivé genetické dispozice se většinou projevují až v době kdy dané funkce dozrávají. Do té doby nelze zjistit zda dítě příslušné předpoklady má a nebo nemá. A z toho důvodu také nelze odpovědět biologickým ani náhradním rodičům jaké jejich dítě bude. Souhrn dědičných předpokladů představuje kombinaci mnoha různých vloh získaných z poloviny od otce a z poloviny od matky. Které geny ale předají biologičtí rodiče svému potomkovi je do určité míry náhoda a navíc jejich kombinace může vést k vytvoření jiné struktury dispozic než jak tomu bylo u rodičů. Dědičné dispozice mohou ovlivnit i míru dopadu psychosociální deprivace. Ukázalo se totiž, že některé děti se s ní dokáží vyrovnat lépe a někteří hůře.

Podíl dědičnosti na vzniku určitých psychických vlastností může být různý, obvykle se uvádí 40-60% . Rozdílná může být i míra vlivu prostředí, hlavně rodiny. Jakákoli genetická dispozice má však vymezené limity – tj. hranice, kterou nelze ani sebelepší péčí překonat. Optimální výchovné prostředí proto neznamena nejintenzivnější stimulaci, (např. dlouhé hodiny učení nebo množství zájmových kroužků) spíš jde o dobré odhadnutí možností dítěte a smířit se s tím, že nemůže dokázat víc. To co se, z hlediska genetické výbavy, projevuje hned od počátku života dítěte, jsou jeho temperamentové dispozice, jeho chování a způsob reagování. To může ve výchově přijatého dítěte představovat rizikový faktor. Např. impulzivní, neklidné, nezdrženlivé dítě bude rodiče více dráždit a vyčerpávat než dítě klidné a přizpůsobivé. Rozdíl ale může být i v míře úzkosti, s níž náhradní rodiče k dítěti přistupují, i když leckdy může jít o neschopnost vcítit se do dětských projevů.

Dědičné dispozice se budou projevovat ve větší míře v období dospívání, kdy se běžně stává, že z hodného nadaného dítěte se stane nezodpovědný, vzpurný „fracek“. Změna preferencí a chování může vyplývat z nově objevené možnosti dělat to, co mu

více vyhovuje a k čemu má předpoklady. Takový posun mnohdy vyvolává v rodičích překvapení a zklamání. V tomto období také u dětí dochází častěji k vyhledávání „svých kořenů“ a nevlastní potomci se začínají více vyptávat po biologických rodičích či příbuzných, aby si mohli doplnit mapy své identity. Není dobře jim nic zatajovat, ale naopak chovat se velmi otevřeně a vstřícně, což adolescenti s povděkem přijímají.

9 Význam náhradní rodiny

Rodina, jak bylo již řečeno na začátku, se stává pro dítě místem, kde se učí od svých rodičů, ale i sourozenců, jak se později bude chovat v partnerském vztahu, ale i jaké bude tvořit vztahy k vrstevníkům ve škole, k autoritám v zaměstnání apod.

Základem rodiny je vztah muže a ženy založený na citové vazbě a potřebě dlouhodobého soužití. Přes velkou rozmanitost výchovných postojů a určení jejich platnosti či správnosti je zřejmý význam a nezastupitelnost rodičovské dvojice pro dítě, především raného věku. Rodiče poskytují dětem ničím nezastupitelný komplementární model chování dvou modulů – otcovského a mateřského. Jakékoli nahrazování rodičů v jeho prvních letech života komplikuje dítěti chápání signálů, které mu okolní svět vysílá, nejsou-li zprostředkovány rodiči. Ačkoli se zdá, že dítě unese jakoukoli péči, pokud je mu zajištěno naplňování jeho základních potřeb, je však následně nuceno řešit situace náhradním způsobem, který je vzdálený jeho přirozenosti a spontanietě.

Rodina je tvořena rodičovskou diádou a jejím různě početným potomstvem. Rozehrávají se zde složité vztahové konstelace, které významně ovlivňují všechny členy rodiny a to jak pozitivně, tak i negativně. Do náhradních rodin většinou přicházejí děti poznamenané citovým strádáním, a proto se nová rodina pro něho stává terapeutickým prostředím, které se všemi dostupnými prostředky snaží napravit špatné socializační návyky a další poruchy chování. Nová rodina by se pro toto dítě měla stát bezpečným místem, které by mu mělo nejen saturovat jeho nepovedený začátek, ale mělo by být i místem, kam se bude moct již dospělý navracet.

10 Arteterapie - historie

Arteterapie je poměrně mladá disciplína. Spojení art therapy poprvé použila ve svých pracích Margaret Naumburgová ve 30.letech 20.stol. V USA. Její východisko bylo psychoanalytické. V Evropě se tento termín začal používat až v r.1940, ale až za 40 let na to vznikla první škola arteterapeutů v USA ve Filadelfii, v návaznosti na rozvoj psychoanalýzy.

U nás se arteterapie využívala od 50.let 20.stol.v různých léčebných a psychoterapeutických zařízeních jako součást psychoterapie. V 70.letech vznikla na půdě Psychoterapeutické společnosti ČLS J.E.Purkyně arteterapeutická sekce, kterou založila a vedla PhDr. D.Kocábová. Komunistický režim však této disciplíně moc nepřál, neboť nebyly umožněny kontakty se západem a nebyla k dispozici ani literatura. Proto se tento nový obor začal rozvíjet až po r.1989. V r.1990 v Českých Budějovicích založil při Jihočeské Univerzitě pedagog, malíř a hudebník PhDr. Milan Kyzour Ateliér arteterapie – tzv. rožnovskou arteterapii. Na Slovensku v Bratislavě vznikla organizace Terra therapeutika, která sdružuje odborníky různých oborů související s uměním a terapií – speciální pedagogové, psychologové, psychiatři,výtvarníci, terapeuti. Od r.2002 tato organizace spolupracuje s Pedagogickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislavě, s Jihočeskou Univerzitou a Českou arteterapeutickou asociací.

10.1 Arteterapie, vymezení pojmu

Co tedy vlastně arteterapie je ? Je to léčebný postup, který využívá výtvarné umění jako prostředek k osobnímu vyjádření v rámci komunikace, spíše než aby se snažila o esteticky uspokojivé výsledné artefakty. Výtvarný výrazový prostředek je totiž dostupný každému od útlého věku až do konce života a ne jen těm výtvarně nadaným. Tento druh činnosti získal název „arteterapie“ zejména proto, že se nejvíce rozvinul a rozvíjí v oblasti duševního zdraví a převážně v zařízeních pro duševně nemocné. Jeho nešťastným vedlejším efektem je však to, že ostatní skupiny lidí tuto činnost ignorují, jelikož sebe nebo své klienty nepovažují za „nemocné“. Různé disciplíny o lidech a jejich problémech hovoří jinak. A tak např. lékařský svět hovoří o „nemoci“ a „terapii“, zatímco svět sociálních pracovníků může používat termín „sociální problém“ a „podpora“ a vzdělávací svět „nevědomost“ a „výchova“. Z tohoto důvodu může mít

arteterapie různé nálepky jako „rozvoj sociálních dovedností“, „emocionální výchova“ apod. Také cíloví lidé se mohou jmenovat různě – pacienti, klienti, studenti. A člověk, jež arteterapii provádí pak terapeut, facilitátor, vedoucí, učitel, sociální pracovník nebo dnes moderní koučink.

Proč právě umění se stává prostředkem komunikace mezi terapeutem a klientem? Pablo Picasso kdysi prohlásil že „umění je klam, který hovoří o pravdě“. Dá se tedy říci, že umění je často obrazné. Nese v sobě skryté významy, jež metaforicky „vyprávějí“ a předávají svá poselství druhým. Umění disponuje silou, jež může diváka hluboce zasáhnout, ovlivnit ho, iniciovat změny v životních postojích, umění může zprostředkovat morálku a etiku způsobem, jež je účinnější než příkazy a zdůvodnění v racionálních argumentacích. Rezonance citů i myšlenek tvůrce a diváka pak vyústí v znovuprožití původního poselství obsaženého v uměleckém díle, ve ventilování problému a jeho kanalizaci, v sublimaci a v katarzi.

Jaroslava Šicková-Fabrice o umění říká : „Představte si město, které mělo původně důmyslnou síť kanálů, jež však byly v průběhu let zasypány kamením, zaneseny špínou. Jednoho dne přišla nečekaná bouřka spojená s velkým přívalem vody. Nefunkční kanalizace neodváděla vodu z ulic, a tak příval stoupal a ničil vše, co mu stálo v cestě. Přitom stačilo včas vyčistit a uvolnit kanály a kanálky, které byly zanesené a voda by nemusela způsobit tolik škody“, (Šicková, 2008, str.23). Tento příklad může být obrazem konzumního, pasivního, netvůrčího, duševně oploštělého člověka, který zasypal staré kanálky a cestičky, nazývané v tomto kontextu umělecká činnost, umění nebo senzitivita, kreativita a hravost, s kterou se převážně člověk rodí. Arteterapie se zrodila i z touhy vrátit umění a tvořivost do života člověka, a tak mu pomoci překonávat mnohé nepříznivé situace.

10.2 Teoretická východiska arteterapie

Při práci v pěstounské rodině, kterou jsem 2 roky navštěvovala jsem se řídila přístupem k práci, který formulovala paní Šicková-Fabrizi takto (Šicková,2008,str.33) :

Důraz je kladen na:

- externalizaci problému klienta
- transformace do plastické podoby (tj. objevení nejcitlivějšího místa)
- vyčlenění tohoto detailu z původního kontextu a předimenzování – zvětšení a
- přenesení do nového, harmonizujícího kontextu
- tj. recyklace traumatu, zranění, problému

O konkrétních příkladech pojednám níže.

10.3 Formy arteterapie

Arteterapii lze aplikovat dvojí formou :

- individuální terapie
- skupinové terapie (sem by patřila rodinná terapie, terapie v partnerském vztahu, ale i jakákoli skupina, kterou něco sjednocuje – např. adolescentní věk, skupina v psychiatrické léčebně, pěstounské dvojice – dítě rodič, děti v dětském domově, ve speciální škole, v domově seniorů, apod.)

Individuální terapie

Při individuální terapii má klient terapeuta jen sám pro sebe, navazuje s ním úzký kontakt, může vznikat emocionální zážitek při styku s chápajícím člověkem, kdy se také klient lépe svěřuje a dochází k vzájemnému sdílení, které je ze strany terapeuta vedeno tak, aby sám klient nacházel v sobě příčiny svých problémů. Individuální terapie je vhodná pro klienty, jejichž problém vyžaduje plnou pozornost terapeuta a přítomnost dalších lidí ve skupině by působilo rušivě nebo by mohlo vést k negativnímu chování (např. agresivita, negativní vůdcovství, psychotické projevy) Zpočátku vyžadují individuální arteterapii např. hyperaktivní, nebo naopak anxiózní děti.

Skupinová terapie

Skupinová arteterapie je náročnější hlavně pro terapeuta, ale má řadu výhod (Hornáková, 1999):

- sociální učení probíhá rychleji a intenzivněji
- lidé s totožnými nebo podobnými problémy se mohou podpořit a cítit sounáležitost
- zpětné vazby členů skupiny jsou podnětné pro každého jednotlivce ve skupině
- je vhodnější pro toho, kdo prožívá individuální arteterapii příliš intenzivně
- je demokratičtější, protože moc i odpovědnost se dělí
- má ekonomický efekt, tzn. Za stejný čas se pomůže více lidem
- Jsou ovšem i nevýhody skupinové arteterapie
- hůře se dosáhne diskrétnosti než při individuální arteterapii
- skupinu je těžší organizačně zvládnout
- vyžaduje větší pohotovost a obratnost terapeuta
- každému jednotlivci v rámci skupiny se věnuje méně času
- skupina může dostat nálepku nebo stigma – např. alkoholici

Podle Hornákové lze ve skupinové terapii zařadit cvičení a techniky, které jsou dynamičtější a zajímavější. Skupina se stává mikrosvětlem, z něhož mohou klienti přenést své zkušenosti do osobního života. Skupina má také velký sociální a integrační náboj. Navzdory různorodosti problémů ve skupině, se může vytvořit atmosféra akceptace, tolerance, kooperace, kdy si děti nebo dospělí navzájem pomáhají, vznikají přátelství, týmová práce. Umění zde působí jako katalyzátor, prostředník.

Rodinná arteterapie

Arteterapie se může stát intervencí prostřednictvím umění například v neúplné rodině, kde vykompenzuje nedostatečnou citovou výchovu, stejně tak se může uplatnit jako diagnostická metoda, díky své projektivní funkci. Výtvarná exprese dětí z problémových rodin má velkou výpovědní hodnotu, vyhýbá se obtížnosti verbálního vyjadřování, které je často pro takové děti bolestivé.

Rodinnou arteterapii rozvinula Hanna Yaxa Kwiatkovska (1978). Zkoumala souvislost mezi propuknutím schizofrenie u jednoho člena rodiny a celkovou rodinnou atmosférou. Správně předpokládala, že rodina je homogenní systém, který změní-li se jeden její člen, je zasažen jako celek. Tato proměna ovlivní i ostatní členy rodiny. Někdy se stává, že arteterapeut najde v kresbách členů rodiny schizofrenního pacienta více patologických znaků než ve vlastních kresbách pacienta. Tím se také vysvětluje proč arteterapeut nemůže pracovat odděleně jen s problematickým dítětem bez jeho rodiny. Kwiatkovska analyzovala rodinné mýty a tradice jako východiska pro poznání dynamiky rodin. Rodinu považovala za velmi specifický druh skupiny. Mnoho principů aplikovatelných v rámci skupinové arteterapie lze použít i v rodinné arteterapii.

Jedinečné a specifické jsou pro rodinu generační rozdíly mezi jejími členy. Hlavním cílem rodinné arteterapie je posílení přiměřených postojů k životu, akceptování osobních potřeb i očekávání členů rodiny, lepší komunikace, která by vedla ke spolupráci na vyřešení problému, dále sebeidentifikace, větší autonomie členů rodiny, možnost spontánního vyjádření svých emocí.

Rodinná arteterapie musí být komplexní stejně tak, jako je rodina komplexem složitých vztahů, identifikací, koalicí a dominancí. Někdy se arteterapeutovi podaří pomocí kresby odkrýt důležitá fakta, která zůstala z různých příčin neodhalená nebo utajená. Pak se ovšem stává, že i pro zkušeného arteterapeuta je složité otevřeně odhalit ostatním členům rodiny pravdu – například dominanci matky, protekční postavení některého dítěte nebo dokonce zneužívání dítěte rodičem.

Rodinná arteterapie zahrnuje širokou škálu problémů, jež se týkají všech generací. Jsou to problémy v rodinách s dětmi předškolního i školního věku, s teenagery, s budoucími rodiči, s rodiči ve středním věku, s třígeneračními rodinami, s

ovdovělými muži a ženami, s neúplnými rodinami, rodinami s dětmi z více manželství, s rodinami s postiženým dítětem, pěstounskými nebo adoptivními rodinami.

R.C.Burns a S.H.Kaufman vytvořili test Kinetická kresba rodiny (1982). Při jeho tvorbě a interpretaci vycházeli z rozboru deseti tisíc dětských kreseb, ze kterých zkoumali vztahový rámec rodinného života. Zaměřovali se zejména na vzdálenosti, postavení a velikosti členů rodiny. Za klíčové ovšem považovali rozbor kresby s dítětem. Zajímavé je např. soustředit se na zobrazování postav v soupeřivých pozicích. Je to vhodné hlavně pro získání primárního obrazu o rodinném systému dítěte.

V kontextu arteterapie je diagnosticky významný i test „začarované rodiny“. Instrukce zní :“Představ si, že jsi čaroděj a celou svou rodinu včetně sebe začaruješ do zvířecí podoby (nebo do předmětů) a nakresli je v této podobě.“ Při aplikaci tohoto testu se zviditelní dominance rodinných příslušníků, jakož i rodinné koalice, a vlastnosti členů rodiny.

Pro rodinnou terapii je vhodné používat nenáročné výtvarné techniky jako třeba voskové pastely, vodovky, uhel, koláž, hlínu. Při společných výtvarných aktivitách si arteterapeut všímá, kdo je z rodiny nejiniciativnější, v jakém pořadí se zapojují ostatní členové rodiny, či nápady se používají a či jsou ignorovány. Kdo se nechce zapojovat do aktivit. Například při zadání „nakreslete jak byste jako rodina obýdleli opuštěný ostrov“, je důležité pozorovat jak se členové podělí „o společný papír“, kdo překračuje hranice svého území a zasahuje do území ostatních členů, kdo je ve středu, kdo je na okraji, kolik prostoru okupuje každý z členů rodiny, kdo pracuje nezávisle a kteří členové spolupracují. Zároveň terapeut sleduje i verbální výpovědi jednotlivých členů rodiny.

Výhodou arteterapeutické práce s rodinou je ta, že nikdo nemá pocit, že je sledován, dotazován, že je pod nějakým tlakem říci něco o sobě. Je málo těch, kteří se chtějí svěřovat druhým se svými nejniternějšími bolestmi. O to je důležitější, při objevení se problému, citlivý přístup terapeuta o problému s klientem hovořit, jaký přístup k němu zvolit, do jaké míry upozornit na problém explicitně či za pomoci metafor, načatých a nedopovězených vět, různými významnými otázkami, které nemusí být zodpovězeny apod.

Při společné či samostatné tvorbě se autoři ponoří do činnosti, která je pohltí a oni se dostávají do zvláštního stavu (podobné dětské hře), kdy automaticky relaxují a zároveň přirozeně uvolňují své vnitřní obsahy, jimž vědomě nevěnují pozornost a které většinou mají dobře ukryty a potlačeny v nevědomí. Do vzniklého díla se tak dostávají témata a zcela konkrétní obrazy událostí, které tvůrce aktuálně trápí a jimiž se momentálně, byť nevědomě zabývá. V obrazech se objevuje množství metafor a symbolů, jichž si může autor všimnout a přemýšlet o nich, ale hlubší interpretace a analýza by měla náležet odborníkovi.

11 Metody arteterapeutické práce v pěstounské rodině

Pěstounská rodina má oproti klasické rodině svá specifika. Jedná se o rodiny, které si ke svým dětem přiberou další děti z ústavní péče nebo rodiče, kteří z nejrůznějších důvodů vlastní děti nemají, a tak si je osvojí nebo vezmou do pěstounské péče. Častým případem bývají rodiny, které si vezmou do péče děti svých příbuzných, z důvodů nezvládnuté péče, úmrtí, těžké nemoci, výkonu trestu apod. Variant náhradní rodinné péče je celá řada, ale jedno tyto rodiny mají společné, a sice to, že do nové rodiny přicházejí děti, které si prošly většinou nějakým traumatem a často byly dlouhodobě deprimovány, fyzicky nebo psychicky. Může se ale také jednat o děti s různými vývojovými a intelektovými vadami nebo dokonce kombinovaným postižením. Nezanedbatelným problémem bývá také příslušnost k jinému etniku a xenofobie. Příchodem do nové rodiny ale ze začátku netrpí jen dítě, ale i celá početná rodina – rodiče, sourozenci, babičky a dědečkové, jejichž integrita je příchodem „nového problému“ narušena a sžívání může trvat velmi dlouho.

V těchto případech jsou arteterapeutické postupy velmi vhodné a účinné, protože jsou založeny na znalosti propojení vývoje osobnosti s vývojem výtvarného projevu dítěte a na společném malování, při kterém se necítí tak ohroženy. Děti, které přicházejí z ústavního prostředí mají totiž často negativní zkušenosti s různými psychology, terapeuty nebo lékaři, protože se taková vyšetření mohla spojovat s jejich traumatickými zážitky z původní rodiny nebo z ústavní péče. Děti v malování nespatřují nic záludného a vytváří se tak prostor pro nenásilné zpracování prožitých traumat. Více než kde jinde je u tohoto typu dětí obrázek ideálním komunikačním prostředkem, protože o tom, co prožily se jim mluvit nechce.

Nespornou výhodou výtvarného vyjadřování je zachycení emočního náboje spjatého se ztvárňovanou situací. Dítě toto dokáže snad ještě lépe než dospělý, vyjádřit takovými výrazovými prostředky jako je barva, linka, gesto, prodřená čtvrtka, odlepená fotka na koláži apod. Dítě mnohdy nedokáže verbálně ani emocionálně vyjádřit pocity, ale je schopno vyjádřit se právě výtvarnými výrazovými prostředky. Například pokud vyjádříme vztek gestickou malbou a výraznou barevnou kombinací např. černo-červenou, tak ačkoli nemusí být obraz vůbec konkrétní, každý asi pochopí o jakou

emoci se jedná a jaká je její razance a náboj. Můžeme využívat různých technik, přizpůsobovat je věku dítěte, neboť každý věk má svá specifika. Také se můžeme věnovat aktuálnímu tématu, které dítě nebo rodina řeší. Vhodné je vytvářet společná díla, protože spolupráce a spoluprožívání velmi napomáhá stmelení rodiny.

11.1 Ontogeneze výtvarného projevu

K dobrému využití výtvarné činnosti s dítětem, ale i s dospělým, je dobré znát jednotlivá stádia vývoje výtvarného projevu, abychom mohli orientačně určit, zda dochází k opoždění, které může souviset s předchozí deprivací nebo jiným traumatem. Dětská kresba se vyvíjí v závislosti na psychomotorickém vývoji jedince, a to bez ohledu na jeho umělecké schopnosti, a dá se orientačně rozdělit do určitých věkových stádií, pro něž jsou typické charakteristiky kresebných projevů, ztvárnění prostoru a lidské postavy či používání barev. Jednotlivá stádia jsou sice ohraničena věkem, ale mohou se více či méně prolínat v závislosti na individuálním vývoji jedince (Lowenfeld 1982, Piaget 1997). Je však třeba brát ohled na osobnost dítěte a jeho tvorbu posuzovat tvořivě, aby interpretace nevedla k metodickému dogmatismu.

11.2 Stadium čáranic (18 měs. - 3 roky)

Na začátku tvoření, dítě poznává pastelku způsobem typickým pro jeho věk – ochutnáváním. Pak se ale pokusí pastelkou propíchnout papír nebo ji použít jako paličku. Někdy se povede náhodná čára, která ovšem dítě zaujme natolik, že se ji pokusí zopakovat. Toto období se nazývá obdobím neuspořádaných čáranic, při nichž pohyb vychází z ramene a celé paže. Dítě zažívá funkční libost. Kresebný nástroj drží celou rukou a linie vzniká mávnutím paže. Ani v náznacích neznázorňuje postavu.

Kontrolované (zvládnuté) čáranice v sobě již skrývají kresebné prvky menších rozměrů a časté opakování pohybů. Dítě se učí ovládat pohyb ruky. Zvládne nakreslit kruh, linku vertikální i horizontální. Respektuje vymezenou plochu a hledá souvislosti kresby s okolním světem.

Pojmenované čáranice (asociativní kresba), dítě vztahuje nakreslené ke známým věcem, variabilita čar se rozšiřuje, dítě drží tužku mezi prsty, identifikace prvků se během kresby mění. Prvky umísťuje cíleně a využívá již naučené prvky. Čáranice může být označena dítětem za určitou osobu. Do kruhu může umístit další

prvky - obličej. Pojmenování může měnit během kresby. Dítě má radost z pohybů během kresebné akce, která může připomínat skákání, houpání nebo běh, a proto je výhodné zadávání sloves, označující děj než podstatná jména. Například jak se kouří z komína. V tomto věku dominuje kresba nad barvou.

11.3 Preschematické období (3-6 let)

Toto období je typické vzdorovitostí dítěte, která souvisí s formováním já – ega jedince a ujasňováním jeho hranic. Vyznačuje se symbolickým předoperačním myšlením. Dítě pokračuje v čáranicích, ze kterých postupně vzniká grafická podoba objektů okolního světa, tzv. grafické typy (Uždil, 1980) - postava, auto, strom, které začínají mít stálou podobu. Umístění a rozměr jednotlivých objektů je určován subjektivně z hlediska tvůrce (např. to důležité je velké). Nakreslený objekt se ještě nijak nevztahuje k dalším objektům. Známé objekty jsou vyjmenovávány (katalogovány). Ve čtyřech letech dítě obkreslí čtverec a v pěti trojúhelník. Objekty se na obraze vznášejí, často jsou malovány kolem dokola (tvůrce jakoby byl uprostřed). Z čáranic vyrůstá první podoba člověka – nazývá se hlavonožec. Pro dítě je nejdůležitější z člověka hlava, která vysílá signály, a proto je největší, nohy jsou důležité k pohybu a ruce k přijetí a zprostředkování různých věcí a činností. Tělo zatím není tak důležité! To se objevuje jako poslední na postavě a bývá zdůrazněno pupíkem nebo knoflíky. Toto zdůraznění se nazývá „krásným detailem“, zobrazení vlasů, oblečení a dalších detailů se dá očekávat ke konci tohoto období. K pochopení, že tělo má hmotnost a objem, pomáhá dětem modelování z pastelíny nebo z hlíny. Pro toto období je také typický „antropomorfismus“, kdy ožívají neživé předměty – dostávají oči, úsměvy, slzy. Také zvířata se tváří zcela lidsky. Používání barvy v tomto období je spjato především s emocemi.

11.4 Schematické období (5-8 let)

Dochází k rozvoji formálního konceptu (první schéma), který je stále opakován a postupně více propracováván. Kresba odráží aktivní znalost prostředí dítěte. Jedná se o tzv. „intelektuální realismus“, kdy dítě zobrazuje to co ví formou jakéhosi rentgenu – například je vidět co je uvnitř domu nebo knedlík v tatínkově břiše, miminko v břiše maminky apod. Objekty se již nevznášejí v prostoru, ale jsou stavěny na dolní linku, která představuje zemi, naproti ní je čára nebe. Prostor mezi nimi je prázdný a představuje vzduch. Typické je pro toto období také dvojrozměrnost objektů. Překrývání se zatím

neobjevuje nebo jen sporadicky. To co je v první linii je na spodním okraji papíru a to co je za první linií se objevuje v pásovitém uspořádání nad sebou. Běžné je také sklápění do půdorysu a zobrazování různých časových sekvencí jako tomu bývá v komiksu. Typická je také mnohopohledovost v jednom obrázku. Pozorovatel nemá své pevné místo. Obrázek bývá tvořen z geometrických obrazců. Postava má vše co ji charakterizuje. Přehánění, opomíjení či změny v tělním schématu ukazují na osobní význam a zkušenost dítěte. Se vstupem do školy se začíná objevovat profil, který odráží socializaci dítěte v novém prostředí. Postavy začínají být ve vzájemném vztahu. Schopnost psát na řádek se analogicky objevuje v řazení jednotlivých objektů na základní linku. Profil postavy je zobrazován jako v Egyptě – hlava a tělo zepředu, nohy ze strany. Z hlediska barvy, děti v tomto období objevují vztah mezi barvou a objektem, ale ještě nevnímají kvalitu odstínu. Tráva stromy, květiny jsou stejně zelené, nebe je modré a střecha domu červená. Tento jev popisuje Uždil jako věčnou konstantu.

11.5 Období kresebného realismu (8-12 let)

Podle J. Piageta se jedná o začátek období konkrétních myšlenkových operací. Pro dítě je ze začátku důležitý konkrétní objekt, ale později je již schopné pracovat s představou konkrétního předmětu. Je to období prepubertální, homoerotické a Lowenfeld jej také nazývá obdobím party – gang age. Znamená to, že pro děti tohoto období je důležitá soudržnost se skupinou stejného pohlaví. Děti začínají skrývat své emoce před dospělými, skutečné zážitky si nechávají pro sebe. V kresbě se objevuje více detailů a kresba více reflektuje okolní realitu. V tomto období děti příliš neakceptují kompromis a vyjadřují své černobílé vidění, tím se také vysvětluje proč rády kreslí tužkou nebo fixem nebo používají jasné barvy. Při ztvárnění prostoru již používají celou plochu papíru, mizí základní linka. Obloha se dostává až k horizontu a objekty v obraze se začínají překrývat, hloubka je vyjádřena odstupňovanou velikostí objektů a sjednocuje se stanoviště pozorovatele. Typická je strnulost figur a bezradnost se zachycením pohybu, postavy někdy vypadají jako loutky, jsou však znázorněny pečlivěji a detailněji. Mizí vynechávání, pokřivenost či přehánění proporcí tělního schématu pro dodání důrazu. V tomto období jsou typická pro kluky auta a pro děvčata princezny a koně. Děti již používají více odstínů barev a směrem do dálky ubývá intenzita barev.

11.6 Pseudonaturalistické období – období logiky (12-14 let)

Období, kdy se děti dostávají do období formálního myšlení, kdy dokážou již logicky myslet v abstraktních pojmech a vytvářet mezi nimi logické vazby. Je to nástup prvních životních krizí spojených s hledáním vlastní identity, které je často spojené s vymezováním vůči okolí a zbavováním se iluzí. Vzhledem k častým konfliktům s dospělými je důležité nalézt vhodné formy vyjadřování vlastních deziluzí, které jsou co nejméně destruktivní, ale přitom dostatečně abreaktivní. Z hlediska výtvarné tvorby přichází výtvarná krize, kdy si děti uvědomují své nedostatky v kresbě vzhledem k popisované realitě, a proto někdy výtvarnou činnost zcela odmítají. Mají velkou schopnost zaměřit se na detailní část prostředí a zároveň nejsou schopny kreslit podle vlastní představy. Končí spontaneita v tvořivosti a dítě začíná kopírovat hotové předlohy, většinou stylizované postavičky kreslených seriálů. Ve vlastní tvorbě pokračují jen talentovaní jedinci. Při výtvarném vedení je třeba uplatňovat takové výtvarné techniky, které poskytují dobrý výsledek i přesto, že se jinak výtvarná činnost nedaří (grafické techniky, koláže, frotáže, asambláže, plastiky, masky apod.). Často je třeba přesunout se k jiným formám aktivit směrem k hudbě nebo sportu, kde mohou děti zažít úspěch.

Při kresbě postavy (které nabývají stále více studijní podoby) se děti zaměřují více na detail, který je pro danou postavu, portrét charakteristický – vrásky, tvar očí, úst, uší, postoj. Proporce se blíží skutečnosti, dospívající si více uvědomují klouby, které charakterizují ten či onen pohyb, také výraz obličeje se mění v závislosti na dané situaci zobrazované postavy. Atmosféru obrazu začínají tvořit světlo, stín, šerosvit. V souvislosti s psychickým a fyzickým vývojem dochází k typologickému vyhraňování směrem k extroverzi a introverzi a k vizuálnímu, haptickému nebo smíšenému typu (viz Lowenfeld). Vizuální (objektivní) typ je pozorovatelem, který se seznamuje především zrakem, nedává najevo příliš emoce. Haptický (subjektivní, hmatový) je naopak zaměřen spíše na subjektivní tělesné a emoční pocity. Pro vizuální typ je důležitý celek, jakoby dítě přehlíželo události, má snahu o zobrazení perspektivy. Detailů si všímá až na posledním místě. Velký význam pro ně má světlo, stín, změny barevnosti, atmosférické efekty, perspektivní zkratka. V případě haptického typu bývá problém s perspektivním způsobem vyjadřování, prostor je budován subjektivně a dítě se stává účastníkem

zobrazované události. Přednost má detail, struktury, povrchy, v barevnosti se uplatňují subjektivní pocity.

11.7 Období adolescentů – období rozhodování (14-17 let)

V tomto období dochází bez dalšího metodického vedení ke stagnaci kresby a ta se podobá kresbě dvanáctiletých. Nadále postupují v kresbě jen výtvarně nadaní jedinci. Lowenfeld nazývá tento věk obdobím rozhodování ve smyslu rozhodovat a řešit vlastní tvorbu na základě estetického poučení a vkusu. Adolescenti ovládají již různé materiály a dokážou se cíleně vyjadřovat. Charakter tvorby nabývá různých forem a může být plošná, dekorativní, abstraktní či kombinující konkrétní a abstraktní prvky. Tvorba v tomto období bývá dost často iluzivní, ale podle míry psychických schopností může využívat také v různé míře racionality, abstrakce, fantazii. Vzniklé artefakty mohou mít podobu kubismu, geometrické abstrakce, lyrické abstrakce, surrealismu a pod.. Haptické typy představují spíše subjektivní typ vyjádření zatímco vizuální typy nalézají uspokojení ve vizuálních detailech při ztvárnění světla a stínu. Pro zachycení tito zvládají většinou dobře lineární perspektivu a uvědomují si atmosféru. Haptici se více soustředí na zachycení nálady, redukují prostor nebo ho zkreslují, aby své produkci dodali výrazu. Při ztvárňování postav si dospívající stále více uvědomují proporce těla i věrohodnost pohybu a zároveň si všímají detailů. Někdy vytváří figuru podle své fantazie s nadsázkou formou satiry a karikatury.

Výtvarná krize vrcholící v posledních dvou obdobích je dána zásadním příklonem k verbálnímu vyjadřování na úkor výtvarného projevu. Tento jev koresponduje s vnímáním okolního světa v pubertě, s touhou po jasném vymezení, po přesné definici a černobílém vidění. Kritičnost adolescentů zaměřená na svět dospělých jim bohužel nebrání ani v sebekritice vlastního výtvarného vyjadřování, který je tak jiný než opravdová díla mistrů. Přesto lze tuto krizi při vhodném a motivujícím metodickém vedení překlenout a dovést výtvarný projev k novému oživení. V období dospívání by mladým lidem více než kdy jindy mohl pomoci právě emocionální prožitek zažitý při tvorbě, ať už individuální a nebo skupinové. Velmi atraktivní v době dospívání jsou různé výtvarné projekty vytvořené skupinou. Tato kolektivní práce má navíc i psychologický a socializační efekt. Kolektivní práce může velmi dobře stmelit třídu a uvolňovat vzniklá napětí právě v době puberty a dospívání.

PRAKTICKÁ ČÁST

12 Rodinné anamnézy jednotlivých členů

Pěstounská rodina, kterou jsem si vybrala, bydlí v malém městě. Základní škola je dostupná, nikoliv však střední ani speciální. V podstatě všechny děti za vzděláním dojíždí do okolních městeček či do hlavního krajského města, v případě nejstaršího syna. V domácím prostředí dosud zůstává jen děvče, které v současné době navštěvuje 5. třídu základní školy. Centrem společenského setkávání a duchovní podpory je klášter v dotyčném městečku, kolem něhož se aktivizují mladí křesťané. Pěstouni se do křesťanských aktivit zapojují pořádáním různých setkání v blízkém rekreačním středisku, kde také celá rodina často tráví víkendy či prázdniny. S odrůstáním dětí je však stále problematičtější udržet tak velkou rodinu v klidném soužití a to doma i na zmíněných setkáváních. Doma je bezesporu sjednocujícím a řídícím prvkem matka, která ještě do loňského roku byla matkou na plný úvazek. Od září 2014 přijala místo asistentky pedagoga v místní mateřské škole. Matka má za úkol vypravovat děti do škol, zastává většinu domácích prací, probírá s dětmi jejich potřeby, starosti, povinnosti, připravuje se s nimi do školy. U vaření se občas střídá se syny nebo s manželem. Pěstoun vydělává peníze a pomáhá ženě řešit větší problémy s dospívajícími syny či s problematickou dívkou. Např. s děvčetem jezdí i s manželkou pravidelně za psychologem. Pokud mu čas dovolí, hraje se syny fotbal, jezdí s nimi na kole a tráví s rodinou společné víkendy v rekreačním středisku. Z práce se vrací většinou unavený a nemá chuť řešit spory v rodině. Čas návratu otce bývá kritický, protože dochází o k boji o jeho přízeň, matka se jich potřebuje na chvíli zbavit, zatímco otec je unavený a prahne spíše po klidu a odpočinku. V tuto dobu jsem většinou v rodině pracovala s jednotlivými dětmi a bylo pro mne mnohdy těžké udržet jejich pozornost, která byla už tak dost špatná po absolvování školy a jiných aktivit. Musela jsem si proto vytvořit u každého člena způsob jak jej namotivovat ke spolupráci. K tomu jsem však potřebovala znát, z jakých poměrů pocházejí. A tak zde předkládám jejich životní příběhy.

12.1 Matka Jarka

Klíčovou osobou v příběhu je paní domu, dám jí jméno Jarka (49 let). Když jí bylo 11 let, zemřela jí matka. Otec ji sám vychovával, ale předčasná nucená dospělost ji postavila do role partnerky otce. V 16 letech otěhotněla s mužem o 9 let starším a v sedmnácti porodila. Chtěla se vdávat, ale on nechtěl. Jarka porodila syna, o kterého se nějaký čas starala sama. Partner se k ní po čase vrátil a oženil se s ní. Stal se z něho však alkoholik a agresor. Jarku občas mlátil. Ona však věřila, že se změní, což také často sliboval, a tak s ním měla ještě dalšího syna a dceru. Manželství však skončilo rozvodem. Vystudovala gymnázium, ale na vysokou školu už neměla čas. Jarka měla pocit, že v očích svého otce selhala a nemohla se mu už ničím zavděčit, protože jí otec v jejích 30 letech zemřel. Podle ní ji neměl za co pochválit. Pocit viny ji provází celý život, protože ani po té co si dodělala vyšší odbornou školu obor mimoškolní pedagogika a začala pracovat v salesiánském středisku pro děti, ani po té, co si vzala po odchodu svých dětí do pěstounské péče chlapce, ani po té, co se seznámila u salesiánů s řádovým bratrem a dala se s ním dohromady, neměla pocit naplnění a štěstí. Podle ní samotné trpí syndromem týrané ženy, za vše se obviňuje. Její pocity možná ještě zesiluje její třetí dítě, které přijali s novým manželem – problematická děvče, které podle rodičů narušuje chod rodiny. Začnu popořadě jak noví členové přicházely do rodiny.

12.2 Patrik

Patrik byl přijat jako první dítě do pěstounské péče Jarce, tč. svobodné rozvedené matce. V devíti letech. Žil do 5 let ve své biologické rodině s matkou a její sestrou, k té měl prý hlubší citový vztah než k matce. Teta však spáchala sebevraždu. Po té žil s matkou nějaký čas ve squatu než je objevila sociálka. A odvezla jej do dětského domova. Tam žil 4 roky. S pěstounkou Jarkou žil zpočátku také sám a s výchovou jí pomáhala její dcera, tehdy osmnáctiletá absolventka zdravotní školy. Patrik v dětství trpěl poruchou afektivního chování a tzv. syndromem lapeného zvířátka. Byl velmi úzkostný a nechtěl spát sám. Pěstounka jej ale nutila, aby spal ve svém pokoji. Také nechtěl ráno odcházet do školy. Velkou úlevou pro všechny zúčastněné v té době byl sňatek Jarky s novým manželem Ondrou a sestěhování rodiny do domku v jiném městě. Od té doby, co dostal Patrik nového otce a s ním i mužský vzor, jeho vývoj nabral nové

obrátky, dostal rád, který tolik potřeboval. V současné době je absolventem středního odborného učiliště, kde se vyučil na instalatéra a pokračuje maturitní nástavbou s podnikatelským zaměřením. Také si podal přihlášku na VŠE. Jeví se mi jako nejstabilnější prvek rodiny, má velmi pěkné rozvětvené vztahy jak v pěstounské rodině, tak i širší rodině, udržuje styky s babičkou, dědou, s dcerou i syny pěstounky, u kterých občas i přespí a také se svým biologickým bratrem. Současné rodiče má velmi rád a je jim vděčný za jeho současný život. O tom jak zdravě vrostl do vztahů v nové rodině svědčí i jeho „kamínková sestava“.

12.3 Manžel Ondra

Když bylo Jarce 38 let, vstoupil do jejího života bratr z řádu Salesiánů. Pracovali spolu v Salesiánském středisku a starali se o děti z ulice. Sám Ondra (51 let) o sobě říká toto: Žil jsem se svými rodiči a o tři roky mladší sestrou na vesnici. Byl jsem zakřiknuté samotářské dítě, pamatuji si, že jsem skoro celé dětství trávil na našem dvorku. V pubertě jsem se ani moc nezajímal o děvčata. Vystudoval jsem střední školu a nastoupil jako opravář zemědělských strojů. Asi ve třiceti letech jsem se setkal v našem kostele se salesiánským knězem, se kterým jsem se skamarádil a začal s ním objíždět farnosti a pomáhat mu. Do té doby jsem nevěděl co se svým životem. To, že jsem mohl někomu pomáhat, mne naplňovalo. Ve farnosti jsem také zažil první sympatie od děvčat a také jsem prožil první lásku. Netroufnul jsem si však na plnohodnotný vztah se ženou, a tak jsem po nějakém přemlouvání vstoupil do salesiánského řádu. Věděl jsem ale, že se nechci stát knězem, chtěl jsem pouze sloužit druhým. Stal jsem se na deset let vedoucím salesiánského střediska ve velkém městě, kam také časem nastoupila Jarka. Dva roky jsme vedle sebe pracovali a já cítil, že mezi námi něco vzniká. Zpočátku jsem se bránil a rok žil ve velkém dilema zda zůstat v řádu nebo se oženit. Druhá možnost ale zvítězila, a tak když mi bylo 41 let odešel jsem z řádu a oženil se s Jarkou.

Na upřesnění rád, který Ondra opouštěl vnesl do své budoucí rodiny, která jej tolik potřebovala. Jarce bylo tehdy 40 let a po operaci rakoviny děložního čípku již nemohla mít vlastní děti, a tak se spolu dohodli, že přijmou vedle Patrika ještě další děti do pěstounské péče. A tak další dítě, které zvětšilo Jarky a Ondry rodinu byl Jakub.

12.4 Syn Jakub

Jakub (14 let) přišel do rodiny jako druhé dítě. Narodil se svobodné matce, která byla sama vychována v pěstounské rodině. Odešla ale z rodiny a o dítě se nějaký čas starala v azylovém domě. Seznámila se s novým mužem, se kterým měla další dítě – holčičku. Matka však od přítele i dětí odešla a otec obě děti umístil do dětského domova. Později si odsud vzal Jakubovu sestru (tedy svou vlastní dceru) a Jakub musel zůstat v DD ještě další 4 roky. Jeho matka je romského původu, otec neznámý. V šesti letech se Jakub dostal do pěstounské rodiny Jarky a Ondry. Je to chlapec celkem bezproblémový, milý a poněkud uzavřený. Pro svůj výborný prospěch ve škole pokračuje nyní na osmiletém gymnáziu, nyní je v tercii. Se svou matkou se zatím setkat nechce. K pěstounce má rezervovaný vztah, neumí prý o sobě mluvit. Pubertu zatím neprožívá nikterak bouřlivě, pouze nějaká slovní konfrontace. Líbí se mu starší děvčata, což způsobuje nejspíš i jeho vzhled. Působí také starším věkem. Aktivně hraje fotbal a s otcem jezdí na kole. Od otce je údajně dost protěžován, je k němu shovívavější a upřednostňuje ho před Patrikem (podle slov matky). Patrik na něho žárlí. Jakub nemá rád svou sestru Lucku, kterou zná již z dětského domova. Byl s ní na jednom oddělení a již tam ho značně provokovala. Ve své nové rodině je však spokojený a nechtěl by odsud pryč.

K zásadní změně v konstelaci rodiny došlo příchodem třetího dítěte do pěstounské péče. Byla jím tentokrát holčička Lucka.

12.5 Dcera Lucka

Lucka (11 let) je dívka, která o sobě neustále dává vědět, s diagnózou ADHD, poruchou opozičních postojů a poruchou afektivního chování. Lucka zkouší všechny možné způsoby jak na sebe strhnout pozornost. Celá rodina ji neustále řeší, ale všichni k ní mají silně ambivalentní vztahy. Její usměrňování zabírá příliš mnoho času, jehož distribuce pak není k ostatním směřována spravedlivě. Lucka se příliš konfrontuje s matkou, která se snaží být úzkostlivě dokonalá. Otec - pěstoun s ní má vypjatý vztah a občas nepřiměřeně reaguje. Jeho agresivita vůči ní se ale doslova obrací proti němu – jednou ji chtěl plácnout a uhodil se o židli tak nešťastně, že si zlomil ruku a musel být 6 neděl doma. Vraťme se ale k Lucčinému dětství. Děvčátko se narodilo rodičům, kteří žili ve velmi chatrných podmínkách i vztazích, matka se údajně živila prostitucí a brala

drogy a otec, romského původu, byl dealer drog a agresor (nakolik si zde matka pěstounka projikuje své mládí je otázkou pro další zpracování, dotknu se tohoto tématu později). U děvčátka po narození byly zjištěny protilátky na fetáckou žloutenku, z čehož je zřejmé, že matka brala drogy i v těhotenství. Malá Lucka byla matkou opouštěna ve velmi útlém dětství, ona až teprve tříletá, musela hlídat svého mladšího bratříčka (ten je s ní v současnosti v pěstounské rodině). Otec svou roli také nezvládl, pro spáchání trestního činu distribuci drog šel do vězení, a proto byl pokus svěřit děti do péče dědečka. Tam se ale péče také nepodařila. Obě děti putovaly do dětského domova, odkud si je po 2 letech pobytu vzali pěstouni - Lucku v pěti letech a Fandu v necelých 4 letech. Lucka v současné době navštěvuje 5. třídu základní školy v místě bydliště. Ve škole má větší problémy s kázní než s prospěchem. Je od 6 let na stimulujících lécích (bere Ritalin na povzbuzení mozkové činnosti). V 6 letech měla odklad školní docházky, patrně pro celkovou psychickou i sociální nezralost. V loňském roce, ve 4. třídě měla z angličtiny, češtiny a vlastivědy čtyřky. Rodiče jí za špatné známky nehubují, naopak za dobré známky je chválena. Škola jí docela baví, ale pro její časté excesy ve třídě, nemá mnoho kamarádek. Ve vztazích se chová poněkud intrikánsky, někdy zcela chybí empatie a sebereflexe. Děti jí ve škole při výstupu sami připomínají, aby si vzala prášek. Dnes už je si vědoma situací, v nichž se chová nevhodně, a proto si sama o prášek rodičům řekne. Těsně před nástupem puberty se začal Lucce ozývat její biologický otec, který se vrátil z vězení. Nastěhoval se ke své přítelkyni a asi rok se chabě snažil navázat kontakt s dcerou. Proběhlo však jen pár telefonátů a nějaká korespondence. Z jeho i Lucčiny strany zájem prozatím vyprchal. Jestli se znovu obnoví, bude to možná v důsledku rozjeté puberty, která už se nyní u Lucky začíná projevovat.

Posledním členem rodiny se stal Lucky bratr Fanda.

12.6 Syn Fanda

Fanda (10let) a Lucka do rodiny přišli ve stejný čas, on dokonce o týden dříve než jeho starší sestra. Fanda je na rozdíl od Lucky poměrně klidný, veselý hoch. S chováním nemá větší problémy ani doma ani ve škole. Při příchodu do nové rodiny se chlapec pomočoval, brzy to přestalo, ale přechodně se počurávání objevilo ještě po příchodu do 1. třídy základní školy. Fanda měl odklad školní docházky a nastoupil až v 7 letech. Pro

celkovou nezralost a snížený intelekt byl však ve druhé třídě přeřazen do speciální školy, kde nyní dobře prospívá. Do rodiny dobře zapadl. Svou sestru má rád a pro svou vcelku bezproblémovou povahu má i mnoho kamarádů.

13 Arteterapeutické metody v konkrétní pěstounské rodině

Navštěvovala jsem pěstounskou rodinu asi rok a půl, v pravidelných asi čtrnáctidenních až měsíčních intervalech. Zakázkou rodičů byla problematická dívka, která podle nich narušovala svým chováním klid rodiny. Zvolila jsem tedy skupinovou terapii s důrazem na párovou terapii matka – dcera. Volila jsem různá témata – pohádky, témata, vztahující se k obdobím roku, můj hrdina, uhlová rezerva, začarovaná rodina, koláž – moje rodina, plastické tvoření – kaširovaná maska na balonku, imaginační a asociační obrázky. Pohádku o Karkulce jsem nechala malovat Lucku z důvodu nastupující puberty, Perníkovou chaloupku u Lucky a Fandy jako pohled do jejich dětství a Šípkovou Růženku matce z důvodu problematického psychosexuálního zrání, Kaširované masky a uhlovou rezervu jako abreakční techniku pro lepší ventilaci emocí. S dětmi jsem si u obrázku povídala, dokázaly se lépe uvolnit a hovořit o svém příběhu v obrázku. Interpretovala jsem pouze s rodiči, převážně s matkou a to i jejich vlastní produkci. Jako doplňkovou metodu k arteterapeutické práci v rodině jsem zvolila „kamínkové sestavy“, které jsem nechala o samotě vyskládat každého člena rodiny. Jedná se o výběr různě velkých, různě tvarovaných, ostrých, hladkých kamenů, které má každý poskládat na čtvertku tak jaké jsou podle něho vztahy v jeho rodině. K obrázkům jsme udělali i několik KTC testů (jde o barvovou zkoušku, která vypovídá o klientově náladě, charakteru, přáních, očekáváních atd.). S jedním z přijatých chlapců jsem navíc pracovala ještě v rámci letního arte tábora. Pro každého člena rodiny jsem si musela zvolit jinou motivaci, která mu pomohla překonat původní odpor k výtvarné činnosti nebo vůbec k nějaké změně nebo spolupráci. A protože v rodině byly 4 přijaté děti různého stáří od 8 do 18 let, musela jsem respektovat i specifika jednotlivých stádií vývoje výtvarného projevu. Na konci mé rodinné arteterapie jsem nechala opět všechny členy (kromě Fandy) vyskládat své kamenové sestavy a zkoumala na nich nějaký posun. Závěrečnou prací byl společný úkol, kdy měli všichni členové (kromě Patrika) obsadit

a zabydlit ostrov. Na této práci jsem ze všeho nejvíc mohla pozorovat vzájemné vztahy v rodině, schopnosti jednotlivých členů k sebeprosazení, komunikaci, kreativité vyjednávání, kompromisu, kooperaci, vůdcovství, nápaditosti atd.

14 Výtvarná tvorba jako psychodiagnostika u jednotlivých členů rodiny

14.1 Matka Jarka

Na její počáteční kamínkové sestavě je patrné, že Jarka v rodině hledá spíše ochranu pro svou zraněnou duši. Obklopila se v ní dětmi a svého partnera vystrčila na okraj. Sestava také připomíná levotočivou spirálu směřující do minulosti (obr.č.1). Do minulosti se také dívá na asociační malbě žena s hnědými vlasy, s kterou se autorka identifikovala (obr.č.2). Minulostí se ale Jarka zabývá i v obrázku Šípková Růženka (obr.č.3), kde je na levé straně minulosti růžová podlaha a nad ní symbol vaginy v podobě otevřeného okna s malým princem v dáli. Na otázku za co si dává vinu, Jarka odpověděla, že od ní otec očekával jiné věci než, které dělala, např. že bude studovat a ne běhat za chlapci.. Na pravé straně Šípkové Růženky je mnoho modré dobré vůle, ale zároveň je celý obrázek uzavřený v trnovém rámečku. Předpokládala bych u Jarky neurotický potenciál (vychází z nevědomého vnitřního souboje superega s egem). Superego by na obrázku mohly představovat oči otce (2 obrázky uprostřed obrazu), které dceru neustále sledují. Domnívám se, že z uhlové rezervy (obr.č.4) by na ní mohl také hledět přísný otec. Z její rodinné koláže (obr.č.5) je patrné, že minulost i představa budoucnosti bude tvrdá a nehostinná jako skály, které umístila do pozadí Ty se ostatně objevují i u dalších členů rodiny. Vidím v tom souvislost s podobně chladným nepřijímajícím prostředím v dětství. Vysoký horizont pro ni znamená neschopnost vidět situaci v lepším světle, je do problému příliš ponořená. Jedinou vyhlídkou na lepší budoucnost podle umístění znamenají její biologické děti, které si všechny umístila na pravou stranu. Svou dceru si umístila na ID místo a tak je otázkou v čem by mohla být její konkurentkou? Mohla by jí snad závidět její volnost a lehkost, s jakou si může číst knihu a relaxovat, zatímco ona ve svém až křečovitém držení těla musí vydržet. Umístila se doprostřed jako kralující osoba i s žezlem (štětec) po vzoru snad své matky, která byla pro ni také dominantní osobou v zastoupení královny Alžběty II.. Třetí královnu vytvořila ze své pěstounské dcery Lucky – všechny tři jsou umístěny na otcovské úhlopříčce. V opakování stejného symbolu královny vidím opakování nějakého zaběhlého vzorce chování. Muži na otcovské linii jsou poněkud kastrováni – chybí jim nohy, biologickému synovi chybí i

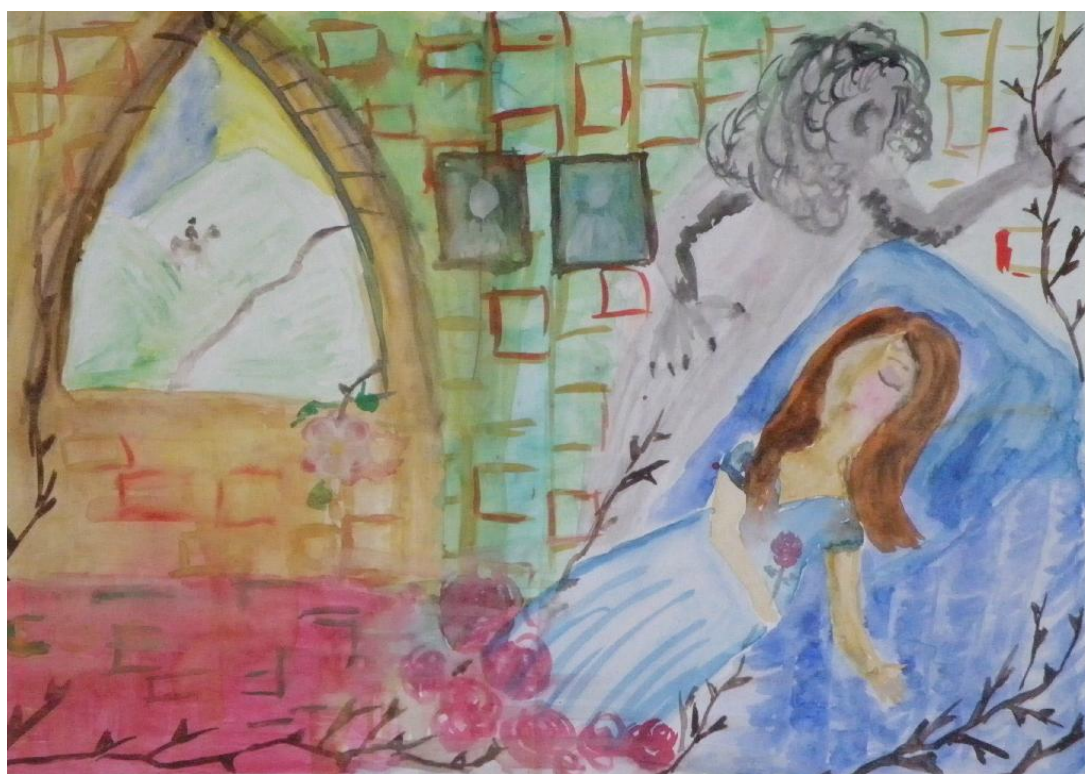
část hlavy, která se utrhla přilepením když Jarka koláž skladovala (jde o tzv. chybný úkon), manželovi chybí nohy a s rukama za zády také není schopen činu. Temně zelená barva v pravém dolním rohu může signalizovat perspektivní tenzi, která může pramenit z nevyřešeného Oidipova komplexu se svým otcem. Černý rolák u sebe, komunikační blok, který se opakuje u mnohých postav na koláži v oblasti průdušek zvýrazněným výstřihem do V. Prostor pod židlí autorky připomíná kovadlinu, ke které je třeba velké mužské síly. Jarka tím nevědomě vystihuje situaci prohozených rolí a zástěrou pouze maskuje kalhoty.

obr.č. 1

obr.č. 2

obr.č. 3

Z KTC testů je zřejmá její ochota komunikovat s protějškem, ale pouze podle jejích pravidel (vše má ve své režii). Hnědá a světle zelená na ID místě ukazuje na nevyjasněnost rolí v rodině. Vybledlá barva některých kontrolních testů ukazuje únavu, která v posledním testu graduje až do potřeby emocionální distance. Dobrá vůle je na obou stranách, i když více ji očekává od protějšku O energii se také dělí se svým partnerem. Červená a zelená, která se opakuje na všech testech však svědčí o velkém napětí (sama se sebou, ale i s partnerem), resp. s protějškem, kterým může být dcera Lucka. Absence černé v celé tvorbě i v KTC věští nebezpečí vyhoření.

obr.č. 6

14.2 Otec Ondra

Z 1.kamínkové sestavy Ondry (obr.č.7) je zřejmé, že i on vnímal potřebu své ženy Jarky být v centru a zároveň chráněná všemi členy rodiny. Sám se vytěšňuje na okraj. Ondra měl v po celou dobu mé intervence problém s konkrétním zobrazováním. Ve výtvarné produkci je patrné, že ustrnul z hlediska ontogeneze výtvarného projevu někde v mladším školním věku. Z asociačního obrázku (obr.č.8), kde zobrazil sám sebe bych usuzovala na problémy v komunikaci a emocionální uzavřenost – obličej bez pusy. Opačně položený ten samý obrázek nazval kanoí s vajíčkem (jsou tam ve skutečnosti 2) může jít o neuspokojení v sexuální oblasti nebo uzavřený problém ve skořápce, o kterém nechce mluvit nebo neví přesně o co jde (na otázku co je ve vajíčku – krčí rameny).

Z KTC testů (obr.č.9) vyplývá jeho staženost, emocionální uzavřenost. Z 1.testu na něj protějšek působí jako přetopený kotel a uvádí ho do inhibovaného stavu – může se jednat o nezvladatelnou dceru Lucku nebo manželku, která už je z dcery také unavená a obrací se na muže - „zkroť ji!“ Emoce Ondry jsou v tomto testu jako klubíčka nervů. Jsem ještě chlap? Otázku autority si těžce řeší. Protějšek je pro něho nečitelný, jsem chlap, ale nechce se mi příliš angažovat. Víceméně působí také nečitelně a chybí mu energie. Rád by zazářil, ale neví jak. Ve třetím testu je něčím znejistěn, první řeší otcovskou linii – může jít o vyjasňování rolí v rodině, cítí napětí z protějšku, který se chová více jako chlap než on. V posledním KTC testu (byl nakreslen před společným úkolem – ostrov pro rodinu), je největší problém na prvním místě velké světle zelené kolečko- hašteření a hádky a jakási pronikavost protějšku. Dostává se do perspektivní tenze, přál by si mít více energie a dobrou vůli od partnerky, příp. od protějšku (protějšek zde opět nejspíš tvoří jejich pěstounská dcera Lucka). Barva na KTC je intenzivní a jasná, není již tak neurotická jako na začátku terapie. Na poslední kamínkové sestavě (obr.č.10) se Ondra jasně vymezil od dětí, postavil se vedle Jarky i když s docela velkou distancí. Jejich rodina na sestavě jakoby tvořila kruh z jednotlivých členů, mezi nimiž jsou téměř stejné vzdálenosti. Jeho kamínek v sestavě je však největší, další, podle velikosti, je žena a děti jsou všichni přibližně stejně velké.

obr.č. 7

obr.č. 8

obr.č. 9

obr.č. 10

14.3 Dcera Lucka

Lucka vzhledem ke své diagnóze (ADHD, porucha opozičních postojů, porucha afektivního chování) byla v přístupu ke své tvorbě a ke spolupráci se mnou velmi náladová. Z počátku byla z jakéhokoli nezdaru rozčarovaná, potřebovala ke kresbě předlohy nebo mou pomoc, její nálady se rychle střídaly, často upadala do afektu, trhala obrázky, začmárávala již namalované obrázky, nadávala sourozencům, matce i mně. Rozdílnost úrovně výtvarného projevu se dá ilustrovat např. na zobrazení Noemovy archy (obr.č.11) a Karkulky (obr.č.12). Je zde patrná bezradnost, pokud nemá předlohu a možnost jasných kontur. Všechny obrázky i koláže však mají velmi výpovědní hodnotu co se týká způsobu zpracování, symboliky i barevnosti. Skrze její poměrně výmluvnou symboliku lze alespoň trochu nahlédnout do jejích vnitřních pocitů i do její neradostné minulosti.

Když bych vycházela z kamínkové sestavy č.1 (obr.č.13) je jejím velkým přáním harmonický život v rodině, který předpokládá život v diádě – otec+matka, bratr+přítelkyně, bratr+sestra, dcera+přítel, babička+děda.

Podobně se diády objevují i na rodinné koláži č.2 (obr.č.14) a na kamínkové sestavě č.2 (obr.č.15). V době, kdy Lucka tvořila 1.kamínkovou sestavu, projevil o ni zájem její biologický otec, který se okamžitě objevil na ID místě u 1.kamínkové sestavy a na 1.rodinné koláži (obr.č.16) jako zpěvák a v 2.rodinné koláži (obr.č.14) v samotném centru jako černobílá, chladná emoční postava. Tato potřeba vlastního otce a doplnění si bílého místa do své mapy identity se váže také na první příznaky hlásící se puberty (bylo vytvořeno v 10 letech). Ještě před kamínkovou sestavou však Lucka nakreslila rodinu začarovanou do zvířat (obr.č.17). Pomínou-li skutečnost, že zvířata kreslila podle šablony, mohu konstatovat, že všechny členy s výjimkou jejího bratra, začarovaného do žabáka, vnímá jako silná zvířata..Může jít i o vnímání stejné důležitosti všech členů rodiny.Chybí ovšem ukotvení – kontext obrázku. Sebe staví na ID místo jako jelena – ten co hlídal Smolíčka?

Jelen se objevuje i na 1.rodinné koláži dokonce vedle autorky-anděla a liška, která odnesla Smolíčka, vedle jejího brásky Fandy, kterého musela v dětství hlídat ,již ve 3 letech. Na 1.rodinné koláži svého bratra i biologického otce umístila na levou stranu do zvláštní ohnivé ohrádky v pozadí s liškou a jelenem. Liška upírá zrak na záda

biologického otce a lišácky se usmívá. Co se v té době dělo nám asi nikdo nepoví. Je to takové tajemství, které je třeba zavřít do hradu a ještě nechat střežit mnohými strážci. Bylo to asi něco hrozného, protože babička s dědou i skřet u brány se na to dívají s velkým úžasem. Na svém místě Lucka zanechala loukoťové kolo, nádobu, z které čouhá provaz, pytle – mohla být sexuálně zneužita nebo přítomna incestu ? Podivný strom s narušeným a ořezaným kmenem se srdcovitými listy na ID místě by to mohl také signalizovat. Nad kým její současná matka láme meč už v 7 letech? (hodiny na věži). Sama Lucka se stylizuje do zraněného jednokřídlého anděla bez nohou (napadá mě souvislost s projektem na záchranu kambodžských sexuálně zneužívaných holčiček, který měl symbol anděla se zlomeným křídlem). Ona sama nic nezmuže, ale přináší svým novým rodičům dar – dokáže ji ocenit? Očekává také ochranu a moudrost – tvrz v pozadí se 2 sovami. Na 2.rodinné koláži opět uplatňuje svůj zidealizovaný pohled na rodinné vztahy. Celá rodina ale zamrzla bez možnosti pohybu v ledové krajině. Kruté zážitky z orálního období ji budou patrně provázet ještě hodně dlouho a tak sama sebe upozorňuje na ostré hroty a nebo ona je v rodině tím ostrým hrotem? Tolik se chce podobat své nové matce, ale možná netuší, že svým chováním matce pěstounce připomíná její vlastní traumatické dětství a mládí.

V Perníkové chaloupce (obr.č.18) používá deprivační kombinaci – modrá, zelená, černá, hnědá. Celá chaloupka jakoby byla zamřížovaná a budí dojem cizokrajné stavby. Bylo její dětství natolik „z jiného světa“ než je to teď? Z oken se valí podivný nažloutlý dým a u chaloupky stojí postava, která, spíše než ježibabu, připomíná mužskou postavu – vojáka se zelenou čapkou a s bombou v ruce. Jeníček na žebříku ztrácí rovnováhu a hrozí, že spadne. Maruška na obrázku chybí. Chybí také komín a okna i dveře jsou zavřené. Jaké emoce a úzkosti musí v sobě děvče držet?! Černé armování svědčí o určité poruše osobnosti. Rámování chaloupky je patrné i na obrázku Karkulky (obr.č.12), což dokládá držení emocí a zároveň porušování hranic.

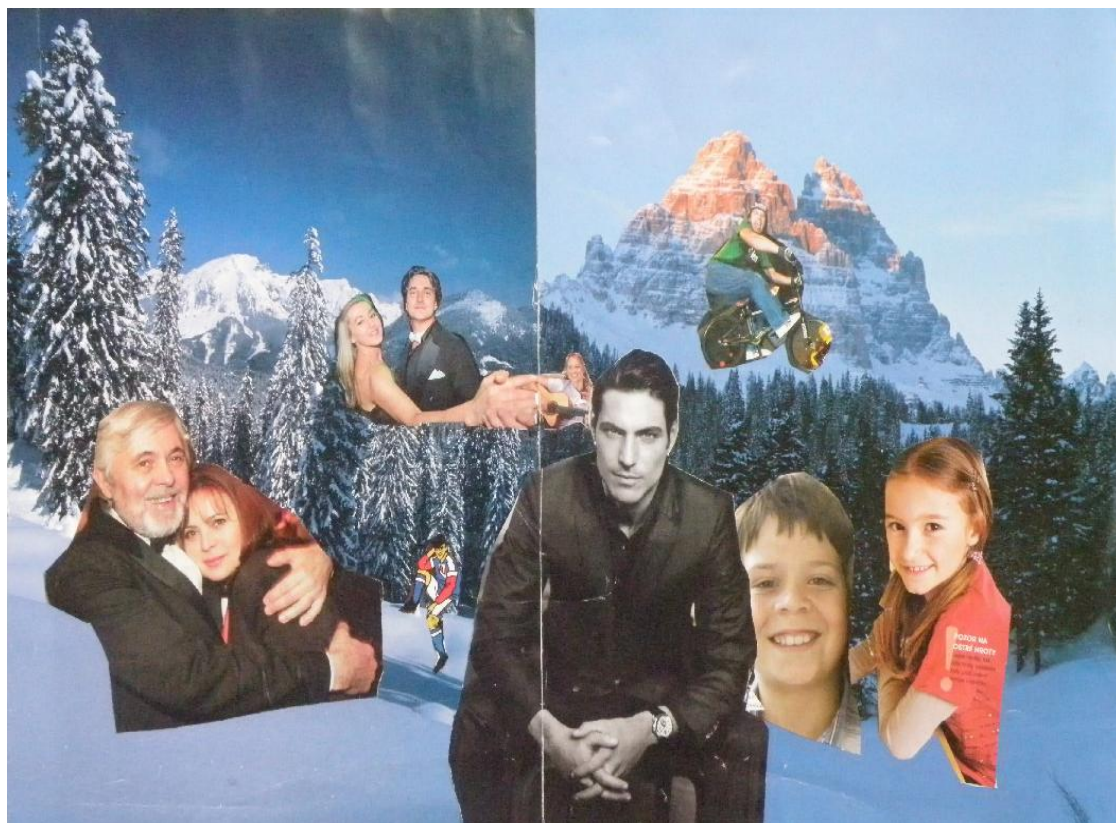
obr.č. 11

obr.č. 12

obr.č. 13

obr.č. 14

obr.č. 15

obr.č. 16

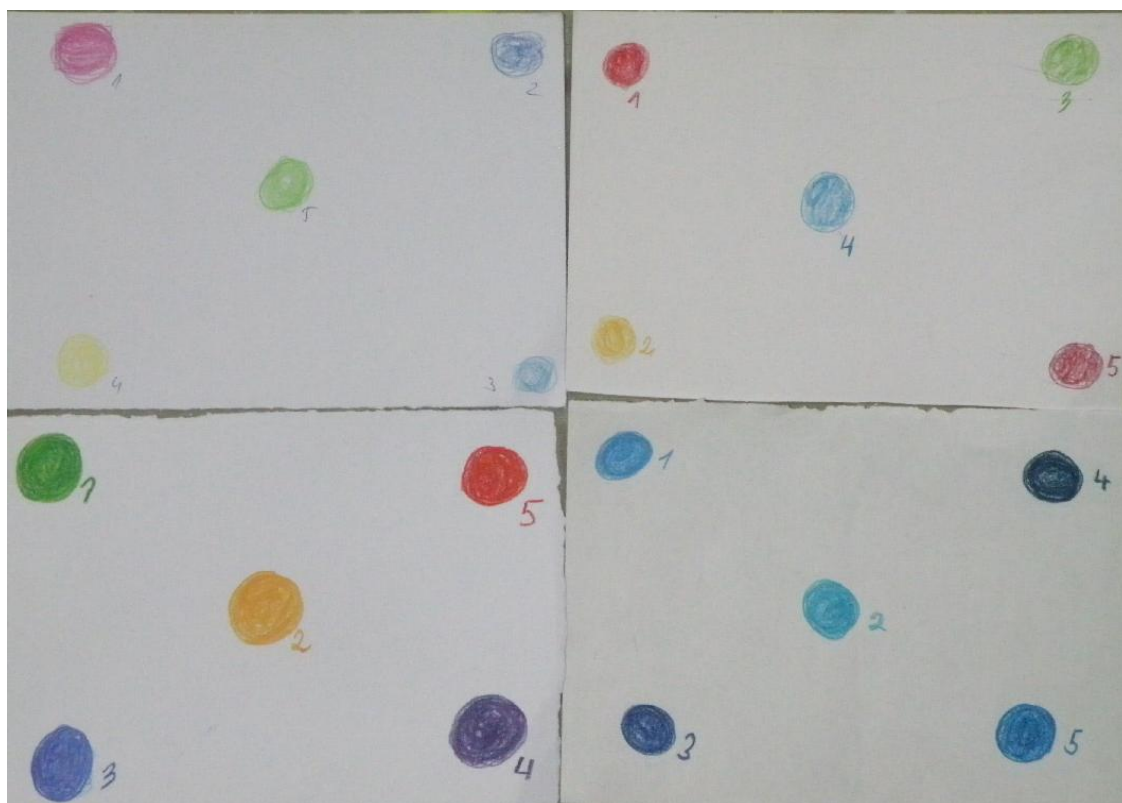

obr.č. 17

obr.č. 18

Také z KTC testů (obr.č.9) je patrná kontrola emocí. První řeší protějšek (bývá to zpravidla matka) pak až na něj reaguje. Zúzkostňování, napětí a držení emocí je dovedeno až do velké ambivalence u 3.testu. Ve 4.testu jako by se ukryla sama do sebe, ale vzhledem k tomu, že test byl dělán před společným úkolem rodinného ostrova a matka pronesla , že miluje modrou barvu, mohlo jít jen o způsob jak se zalíbit matce (řeší v nich přeci první protějšek) a nebo nevědomou obrannou inkorporaci. Vyplývá to i téměř ze všech společných úkolů, kde velmi napodobuje matku.

obr.č. 19

14.4 Syn Jakub

Budu vycházet opět z 1.kamínkové sestavy (obr.č.20), která působí úzkostlivě a sevřeně. Jakoby volal o pomoc a potřebu ochrany. Podobně jako sestava matky v tu samou dobu. Dva malé kamínky, které nezačlenil do rodinného hnízda, představují nejmladší sourozence Lucku a Fandu. Jakub je do rodiny přijímá jen velmi těžce. Depresivně působí jeho strom (obr.č.21), jemuž někdo uřízl tu nejsilnější větev, která směřovala vzhůru. Také obnažené kořeny – pudy jsou osekáné a působí jako ruka, která drží v hrsti barevné listí – emoce. Všechny jeho obrázky jsou stažené, toporné a úzkostné, i když Jakub své emoce dobře zakrývá a snaží se působit na okolí vyrovnaně. Slušně rozjetá puberta se sexuální podtextem se hlásí v asociačním obrázku s názvem Mravenec a bobr (obr.č.22), namaloval jej mezi 12.a 13.rokem.

Z KTC testů (obr.č.23) vyplývá, že i přes svou uzavřenost a introverzi touží po vyniknutí, péči a snad i lásce od opačného pohlaví, ale neumí si o ni dostatečně důrazně říct, řeší buď malé sebevědomí, sourozence, dominantní matku a nebo chce mít prostě od všech klid a nejraději by se ukryl nebo zamaskoval do někoho jiného (4.test) a přál by si, aby otec doma zjednal pořádek. Fialová a růžová barva uprostřed by mohla předznamenávat tendence k pomáhajícím profesím, neboť matka má na něho silný vliv, což graduje až s identifikací se s ní.

Loňské léto jsem měla Jakuba u nás doma na artetáboře. Vytvořil zde svého hrdinu Jodu (obr.č.24). Jde prý o sci-fi postavu z Hvězdných válek, 66cm vysokého, 900let starého bojovníka, který vycvičil již mnoho bojovníků a bojuje proti zlu v celé galaxii. Jakubův způsob zpracování hrdiny byl však velmi kontrastní k akčnosti a pozitivní roli hrdiny. Je v ní hodně strnulosti a zatuhlosti. O tuhosti vypovídá i zvolená barva – hnědá a tmavě zelená. V jistém smyslu může symbolizovat erekci, se kterou si neví rady. Poradila jsem Jakubovi, aby dal obrázek pod vodu. Nejprve se bál a nechtěl ztratit kontrolu nad svým obrázkem, ale pak u něho zvítězila zvědavost a obrázek jsme polili vodou. Barvy se rozpily a pohybováním čtvrtky se začala pohybovat i jeho postava. Tento efekt se mu moc líbil a myslím, že byl pro něho i užitečný. Druhým artefaktem, který vytvořil na táboře, byla rodinná koláž (obr.č.25). Sám sebe na ní umístil do levé části do bílé bubliny s mladším bráškou na zádech a s otcem, který se dokonce už ani nevejde do formátu a vyčuhuje ven ze čtvrtky. Sám sebe zobrazil jako

malého Indiána, což by mohlo souviset s problematickým přijímáním své identity u dětí z dětských domovů. Na ID místo umístil matku, ale jen hlavu, jako dominantu. Do jaké míry však věří autentičnosti je otázka, protože jde více o pózu než skutečnost. Může být na ni za něco naštváný ? Do centra koláže dal svou sestru, kterou vnímá jako agresivní a výbušnou osobu – za ní jsou stromy, které vystřelují z obrazu ven mimo formát. Sestra působí však spíše vyděšeně než agresivně. Z toho co vidí ? Pohlíží do minulosti stejně jako Jakub, který je ale spíše smutný než vyděšený. Do jaké míry vnímá svůj osud jako stigma nebo břemeno v porovnávání se s vrstevníky?

Proč schovává otec ruku v kalhotách? A proč je mu znemožněn pohyb? Pohyb je vlastně znemožněn všem zúčastněným kromě něho a bratra, kterého odnáší pryč od matky, sestry a bratra k otci, u kterého možná očekává porozumění a klid. Pásovitost krajiny v pozadí odkazuje na předškolní věk a ostré ledové skály na obzoru na zlou zkušenost v orálním období.. Tmavě zelená na ID místě může signalizovat perspektivní tenzi. Bratr uprostřed koláže pak konkurenci.

2.kamínková sestava (obr.26) je svým způsobem řešení jak se začít osamostatňovat. A vzhledem k tomu, že sestavy dělali všichni odděleně, uvažovala bych o posunu u všech oproti prvním sestavám ve vnímání matky a otce jako diády a vzoru jak má fungovat rodina.

obr.č. 20

obr.č. 21

obr.č. 22

obr.č. 23

obr.č. 24

obr.č. 25

obr.č. 26

14.5 Syn Fanda

Fandu, jako nejmladší dítě v rodině, vnímám jako nejohroženějšího. Zdá se být na první pohled normální veselý kluk, ale při delším a podrobnějším pozorování, jsem zjistila, že není „ve své kůži“ a má mnoho překážek ke zdolávání. Při malování se nesoustředil a neustále se pouštěl do konfliktů se svou biologickou sestrou Luckou. Moc by toužil vydobýt si lepší místo v rodině, zazářit, mít matku i otce více pro sebe, ale nemá k tomu dostatečné prostředky jako Lucka.

V kamínkové sestavě (obr.č.27) seřadil všechny členy do řady snad podle stáří, snad podle důležitosti. Každopádně sám sebe postavil až na poslední místo v řadě rodinných členů. O pocitu nedůležitosti svědčí snad všechny jeho obrázky. Jeho Perníková chaloupka (obr.č.28) je celá hnědá a jako ušpiněná a vlastně celý obraz je víceméně hnědý. Mařenka a Jeníček jsou zobrazeny modře, což vypovídá o introverzi a pocitu méněcennosti a osamění. Totéž lze vyčíst i z uzavřených oken a dveří a absence kouřícího komínu hovoří o přetlaku a o nemožnosti nebo neschopnosti vyřknout nějaké trápení, strachy a obavy. Déšť, falické symboly a červenorůžová barva v domečku na obrázku Kocour v botách (obr.č.29) by mohly poukazovat na citové nebo sexuální zneužití v dětství. Otevřené dveře pak hovoří o touze po citové vazbě. Barevnost všech obrázků je omezená a celková úroveň tvorby odkazuje na schematické období předškolního věku. Vzhledem k tomu, že Fandovi v době, kdy maloval obrázky bylo mezi 8 a 9 rokem, dá se usuzovat na lehkou mentální retardaci. V té době bylo také rodičům doporučeno přearažení chlapce z 2.třídy základní školy do 2.třídy speciální školy. Snížení nároků, které na něj byly kladeny na základní škole mu prospělo a odrazilo se na jeho sebevědomí.

obr.č. 27

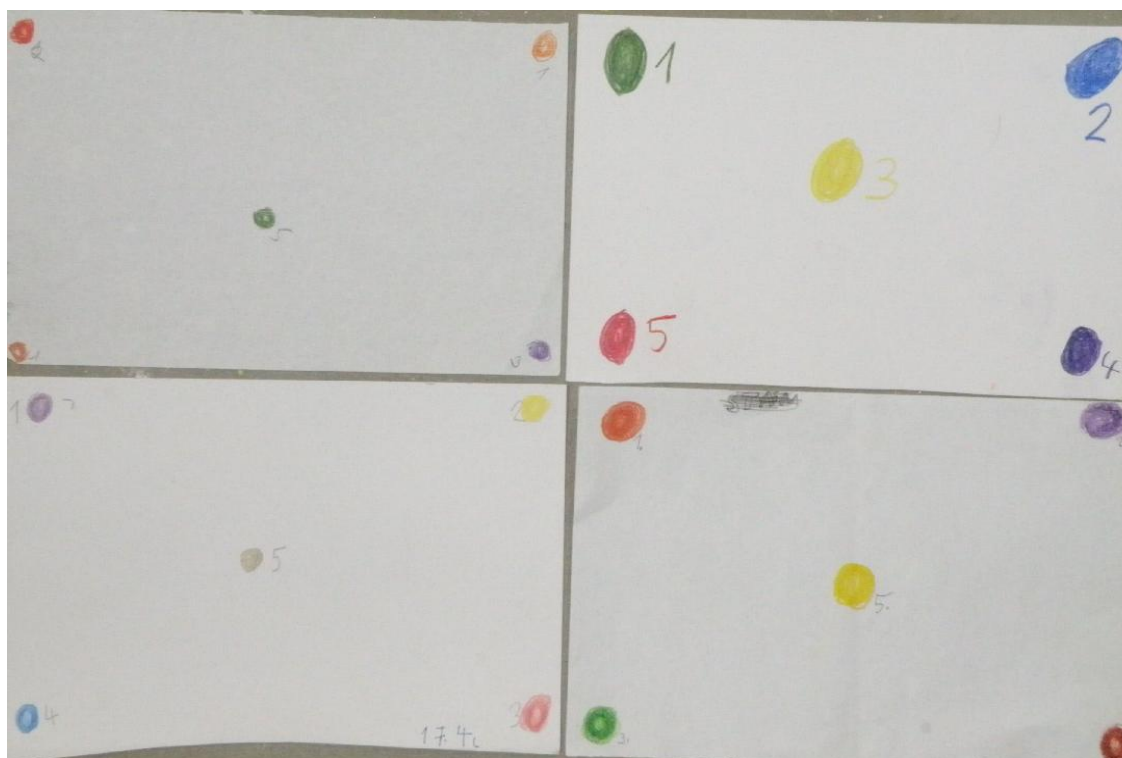

obr.č. 28

obr.č. 29

V KTC testech (obr.30) má v prvním roce mých návštěv velmi malé sebevědomí, identifikuje se s matkou, situaci pravidelně komplikuje jeho sestra, takže si láskou matky vůbec není jistý a moc by o její pozornost stál. Ve 3.a 4. testu (v té době už byl ve speciální škole) mu narostlo sebevědomí, ale dostal se do komunikačního bloku. Protějšek jej velmi znepokojuje. Identifikuje se ve 3.testu s matkou, v posledním s otcem, se kterým se v současné době hodně sblížil a touží stále více po mužském světě. Je zajímavé, že v začarované rodině (obr.č.31) zobrazil sestru Lucku jako lišku, ona sebe naopak vnímá jako jelena. Oranžová barva u obou (on jako opice) každopádně vypovídá o sourozenecké konkurenci. Lišce pak ještě zvýraznil naježenou srst, protože Lucka při svých afektech vyvolává strach z jejího hněvu, navíc po liščím způsobu mate okolí používáním svých emocí. Matku a otce začaroval do užitečných zvířat. Velikostí opět zdůraznil důležitost a obdiv k otci – živiteli a k bratrovi, který se v tu dobu již začínal stavět na své nohy. Celou jeho tvorbu provází nezvládnutá grafomotorika, bezradnost ze skvrn i barev a velká potřeba armování.

obr.č. 30

obr.č. 31

14.6 Syn Patrik

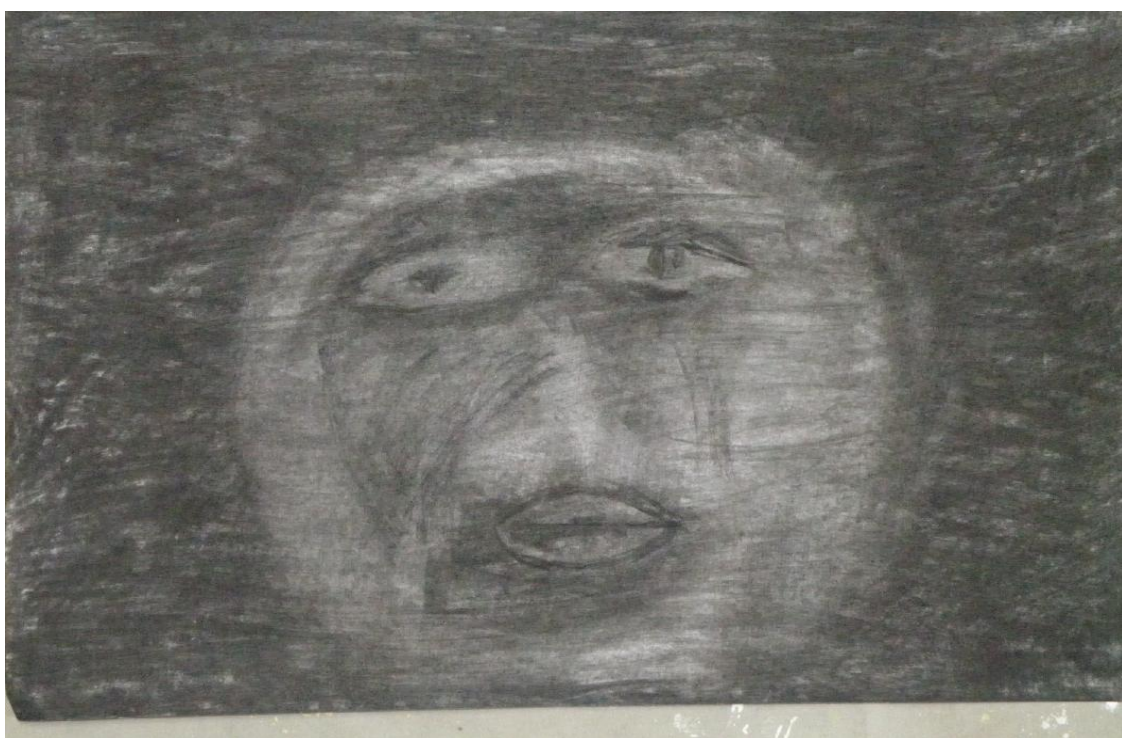
Od Patrika mám sice nejméně artefaktů, ale vzhledem k tomu, že jeho první kamínková sestava (obr.č.32) vypovídala o výjimečně dobré konstelaci v rodině, neměla jsem na něho téměř žádné požadavky. V době mé intervence byl již osmnáctiletý a jeho chuť spolupracovat se mnou by byla jen ochota vyhovět rodičům, kterých si moc váží a má je rád. Asociační obrázek (obr.č.33) nazval Kachna a mimozemšťan a je na kluka až dost citlivý a lадný. Maloval jej v době, kdy byl zamilovaný do šestnáctileté dívky, mužský a ženský prvek se objevuje v barevné volbě voskovek – mateřská fialová a otcovská hnědá, kombinace barev modrá a zelená je poněkud neurotizující, ale může opět odkazovat i svým názvem na konfliktní chování sestry Lucky. Kdo by byl v rodině kachna a kdo mimozemšťan? Uhlová rezerva (obr.č.34) Patrika bavila do fáze začerňování čtvrtky, tak jako ostatní. Obrázek se mu potom nedařilo vybrat gumou. Ale i když se zdá být nepovedený, přeci jen je výmluvný - pohled jakéhosi bezpohlavního obličejce hledí někam do minulosti, chybí nos, ale jsou zdůrazněna ústa a oči, což by mohlo odkazovat na fixaci v orálním období.

obr.č. 32

obr.č. 33

obr.č. 34

Z 1.KTC testu (obr.č.35) je zřejmé napětí na straně já a od protějšku stažení a ochlazení. Podle fialového středu a řešení první mateřské úhlopříčky bych předpokládala konflikt s matkou, ale mohlo by jít i o uvědomování si vlastní identity a pátrání po své biologické matce. Ve 2. testu se identifikuje s otcem, protože přeci jenom dokáže být pro něho sice přísný, ale jednoznačný. Touží po klidu, neboť je protějškem neustále zúzkostňován. Řeší patrně i komunikační blok – se sourozenci ? S rodiči ?

Na poslední kamínkové sestavě (obr.č.36) se zobrazil s množstvím vazeb v centru dění, což svědčí o zdravém sebevědomí i důkazu jak dobře vrostl do náhradní rodiny. Matku stejně jako v první sestavě znázornil kamínkem ve tvaru srdce a tátu položil blízko matky a označil ho největším kamenem.

obr.č. 35

obr.č. 36

15 Společná práce – Ostrov naší rodiny.

Posledním úkolem pro „moji“ rodinu byla společná práce na vytvoření a obydlení ostrova.

Cílem této práce bylo pozorování jak konkrétní rodinný systém funguje. Na základě hry o vytváření společného domova se všemi dostupnými prostředky, které jsou symbolicky a metaforicky vyjádřeny malováním, domlouváním, škrtním, vyjednáváním o hranicích, podnikatelskými návrhy, ujímání se iniciativy a vůdcovství ukazují jak rodina ve skutečnosti funguje. Kdo stojí v čele, kdo se veze, kdo je v opozici, kdo v koalici s kým a proti komu, jaké kdo používá prostředky k prosazení se, jak kdo je ochoten ke vzájemné spolupráci, k demokratickému rozhodování, jaké má kdo místo v rodině a další a další nuance vztahů.

Zadáním bylo vytvořit ostrov na archu balicího papíru a obydlet ho tak, aby byli jako rodina soběstační. K dispozici měli pastelky, vodovky, tužky, křídly. Otec dostal hlavní slovo ve vytvoření velikosti a tvaru ostrova. Ostatní jsem již nechala na nich a jen je pozorovala, občas jsem zasáhla na metaforické úrovni. Celý průběh jsem zaznamenávala na papír a zde jej popíši.

Otec nakreslil na papír tvar ostrova. Rodina sedí okolo stolu v pořadí – otec, Lucka, matka, Jakub, Fanda. Patrik se nezúčastnil (připravoval se na maturitu). Rodina začíná spolupracovat, domlouvají se mezi sebou co by na ostrově chtěli mít, matka s otcem korigují přání dětí, jsou praktičtí a první myslí na obživu. Lucka první vytvořila pláž s palmami. Otec požádal Jakuba, aby pro rodinu postavil dům. Jarka začala vytvářet zahrádku. Vystala potřeba vody na zalévání i na pití. Studna! Fanda s Luckou se hned nabízí, že ji postaví. A také jezírko na dešťovou vodu. Co když na ostrově není sladká voda? Otec určuje co na ostrově bude, děti docela souhlasí, občas diskutují nebo se u práce pohádají. Po rozdělení úkolů je otec poněkud bezradný z toho co by nakreslil on. Jakub zatím tvoří dům. Lucka ho provokuje, Jakub ji usměrňuje, není arogantní. Dům začíná malovat od vchodu, který připomíná vstup do antického chrámu se dvěma antickými sloupy. Otec se rozhodl udělat na ostrově hory a nakreslil obrys. Lucka je vybarvila. Fanda si udělal ryby do jezírka, které hned začal lovit (nedávný zážitek s otcem, kdy chytil kapra). Matka-živitelka pokračuje v zahrádce, také tam dokreslila slepice, Lucka kozy, které ale vzápětí přechmárala. Otec se zatím vydává na kanoi na

rybolov do moře. „Tati můžu být s tebou na lodi ?“ ptá se Fanda. Otec souhlasí. „A budeme lovit do sítí.“ Lucka má velký akční rádius a snaží se obsáhnout co největší území. Fanda ji usměrňuje a vysvětluje, že se musí zeptat jestli může vstoupit na území někoho jiného. Lucka poslechla a ustoupila. Otec podpořil Fandu. Ten rozvíjí svou fantazii a zve si na pomoc mýtické postavy – Kyklopy, které sice budou žít v moři, ale bude je mít za kamarády. Jakub mlčí a s velikou pečlivostí se soustředí na antické sloupy. Matka zdokonaluje zahrádku. Je třeba vypěstovat si stromy na topení a na stavbu domu. Otec - „je potřeba věčného ohně“. Matka by zase chtěla mít na ostrově duchovní místo. Objevili hlínu na cihly a hrnce. Otec navrhl vybudovat hřiště – jásoť. „Fotbal a volejbal,“ křičí Lucka a Fanda. Jakub mlčí. Otec rozhodl o kostelíčku v horách, Lucka ho namalovala. Vzápětí však namalovala také vlnu Tsunami, která směřovala na matčinu zahrádku. Otec vzdychá. Matka vyjádřila potřebu postavit si záchranný člun. Fanda na celou situaci reagoval tím, že nakreslil na moře Titanic, ze kterého se všichni zachránili a odvezli si odsud i potřebné věci na přežití. Cihly na dům i kostelík si sami vypálili z vlastní hlíny. Lucka má opět tendenci lézt každému do jeho prostoru. Všichni ji začnou usměrňovat. Zatím se dá přesvědčit a nadále spolupracuje. Jakubovi, který se poněkud zadrhl na stavbě domu - nakreslil jen jeho průčelí, navrhla jsem mu, aby udělal objem pomocí lineární perspektivy – vejde se do něho celá rodina. Perspektivní vidění domu jej zaujalo. Matka však nevydržela jeho tempo a začala mu s domem pomáhat, natřela ho na modro (po dohodě s ním), Jakub měl dům původně jen černý, po dohodě s matkou udělal střechu červenou. Dveře i okna nechal zavřené, žádný komín nenakreslil. Matka dodělala z boku domu 6 oken. Jakub už nechce pokračovat, protože podle něj by raději bydlel v jednoduchém přístřešku z rákosy. Postavit dům by podle něho trvalo moc dlouho. Upozorňuji na realnost jejich staveb. Matka začala na mou intervenci improvizovat – místo domu roubenka,. Lucka se přidala – kaplička je celá vytvořená z hlíny, ale vejde se do ní celá rodina. Po hodině společného tvoření jsou Jakub a Otec velmi unavení, kdežto Lucka srší energií. I matka už začíná zívát. Fanda se šel zabývat šnekem, kterého má v teráriu v kuchyni. Lucka začíná škodit Fandovi, Fanda je smutný. Oba rodiče jsou najednou bez radní a vysílení. Jakub napomíná Lucku. „Něco důležitého mi tam chybí“, říkám já. „Kde jste na obrázku vy?“ Ondra tvrdí, že je na kánoji a Fanda s ním. Nejsou tam ale téměř vůbec vidět. Jarka se nakreslila na zahrádce, Lucka mezi palmami a Jakub řekl, že je uvnitř domu. Lucka začíná opět provokovat a kreslí karikaturu Fandy. Na mou intervenci ohledně vlny

Tsunami, která by smetla matčinu zahrádku a možná i kostelík, Lucka staví hráz. A bariéry. „Jak se bude ostrov jmenovat?“ ptám se. Fanda navrhuje Řím, otec nemá jiný návrh. Matka sestavuje jméno, které se skládá z počátečních slabik všech členů rodiny. Lucka navrhuje hlasování, resp. losování o jménech. Na chvíli opouštím místnost. Mezitím proběhla hádka a abreakce agresivity, kterou patrně všichni členové rodiny drželi pod pokličkou (kromě Lucky). Vracím se do místnosti a proti mně běží rozzlobený Fanda, málem do mě vrazí. Nadává a utíká do svého pokoje. Ptám se co proběhlo. Prý hádka o název ostrova. Fanda se nespokojil s tím, že jeho návrh nebyl přijat a navíc mu Lucka začala moc zasahovat do svého území a kreslila ho jako obra. Fanda nakonec přelepil i okraj s Titanikem. Společná práce končí odchodem prvního Jakuba, pak Fandy a dokonce zuří už i otec a já musím rychle uklízet obraz ze stolu. Všichni jsou unavení a vyčerpaní. Ptám se jestli to někdy nechtěli vzdát nebo si neřekli „Měl jsem tohle zapotřebí?“ Ondra tvrdí, že ho to nikdy nenapadlo. Jarka odpovídá „Kolikrát!“

obr.č. 37

16 Východiska a doporučení

16.1 Matka Jarka

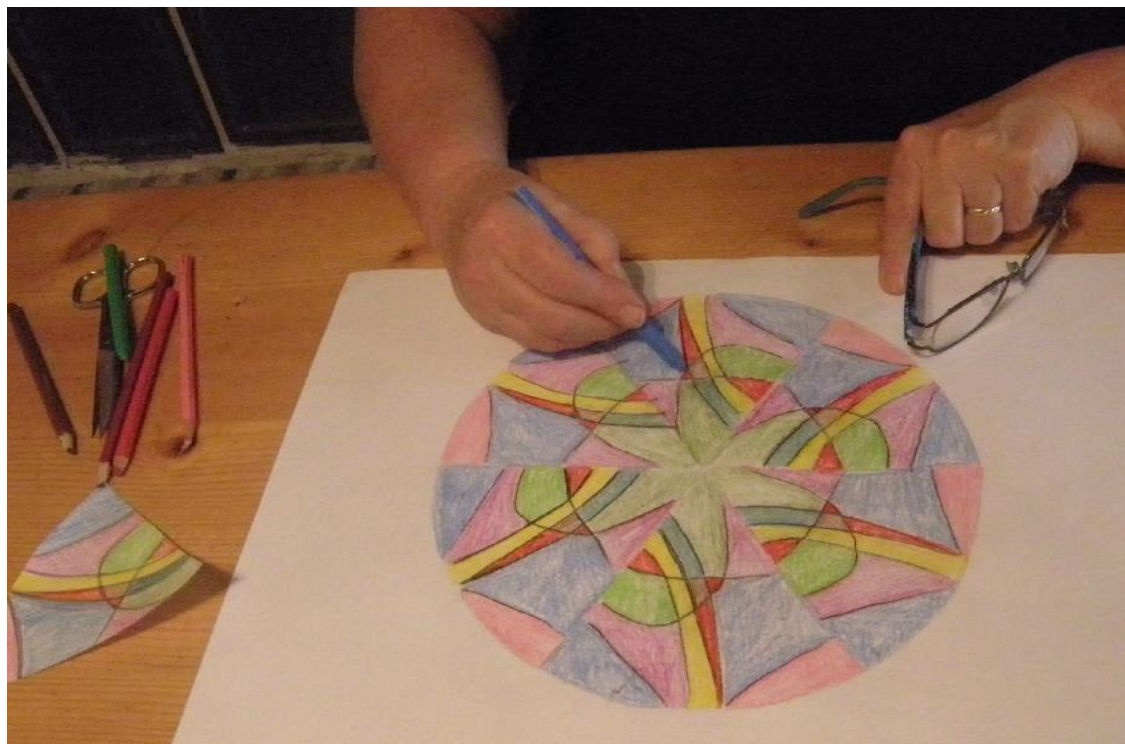
Vzhledem k tomu, že největší vliv na děti má maminka - pěstounka, je třeba ji stabilizovat, aby byla pevnou a jasně čitelnou osobou ve výchově. Z tohoto důvodu si myslím, že je pro ni důležité, aby měla zpracovanou svou minulost, která byla pro ni traumatizující (smrt matky, otec, který ji po smrti matky bral jako dospělou, její první agresivní muž), aby si do svých svěřených dětí neustále neprojíkovala své vzpomínky, čímž se permanentně neurotizuje. Aby mohla zpracovat vzpomínky z minulosti, bylo třeba je osvětlit a ukázat je v novém světle. Pomocí kamínkové sestavy jsem jí doporučila přehodnotit své stávající vztahy v rodině, kde se cítila ohrožena a potřebovala ochranu – viz matka obklopena dětmi a muž na okraji. Podle principu fungování správné rodiny (Chvála, Trapková, 2004) je nutné své partnerství oddělit od dětí. Týká se to mimo jiné také intimního manželského života – děti nepatří do manželské ložnice. Matka touží po pochvale otce, který již zemřel. Je to její životní, ústřední téma, viní se za to, že vše dělala podle otce špatně, viz Šípková Růženka. Doporučila jsem jí napsat dopis svému otci, ve kterém by se pochválila za to, co dokázala po jeho smrti. Jako obranu proti častým excesům jejich pěstounské dcery Lucky je třeba vytvořit koalici se svým mužem, stát pevně na svých zásadách, čerpat oporu jeden od druhého. Funguje zde i další opora – víra v Boha, křesťanské společenství, dobré zázemí odrostlých biologických dětí – naděje na zdravá vnoučata, možnost rozvíjet své vlastní záliby a dostat se mezi lidi mimo rodinu.

Co se podařilo.

Jarka začala pracovat v mateřské školce jako asistentka a cítí, že je pro ni úleva dostat se z domácího prostředí mezi jiný kolektiv. Se svým mužem cítí jednotu a tvrdí, že mají v současné době s mužem harmonický vztah – ukazuje to i její druhá kamínková sestava, kde se postavila do páru se svým mužem, kamínky dokonce do sebe pěkně zapadají. Své biologické děti od sebe položila dál i se svými partnery a děti v pěstounské péči od sebe také oddělila.

Poslední individuální úkol pro ni bylo vytvoření mandaly cestou metaforického přetváření konfliktních míst na seskupení jiná, která budou vnímána pozitivně a

harmonicky. Vytvořila mandalu, kterou nazvala Zahrada a takto komentovala barvy, které použila: zelená – tráva, louka, světlezelená – jaro, šťavnatost, modrozelená – moře, houpání na vlnách, modrá – obloha, pohled nahoru, růžová – něžné květy jabloní, růžovořialová – ovocná šťáva, žlutá – slunce, teplo, oranžová – veselá, hnědá – teplá hlína. Byla velmi dojatá, když jsem jí sdělila, že právě popsala sama sebe.

obr.č. 38

16.2 Otec Ondra

Pro otce bylo důležité posílit autoritu (v pěstounské rodině bývá dominantní matka). Vzhledem k tomu, že odešel rádu, dalo by se předpokládat, že si klade za vinu porušení slibu před Bohem. Podle jeho vlastních slov je s tím však vyrovnán a nikdy toho nelitoval. V KTC se neukazuje žádná růžová barva. Je uzavřenější povaha, proto není příliš svolný k rozebírání problémů. Doporučila jsem jim po předchozí dohodě s Jarkou přeorganizování bytu ve prospěch jejich soukromí v ložnici. S otcem jsem pracovala nejméně, ale byl ochotný o sobě mluvit a zúčastnit se posledního úkolu – osídlení ostrova jejich rodinou.

Co se podařilo.

V rámci školení pěstounů se Ondra zúčastnil balintovské skupiny, ve které řešil svůj problematický vztah se svým synem. Měl z toho sám dobrý pocit, že o tom dokázal před někým mluvit. Se svou ženou se cítí dobře. Po roce mé intervence jsem u něho cítila velké uvolnění. Otázkou je jak budou spolu fungovat jako partneři po odchodu všech dětí z domu. Podle vlastních zkušeností to není jednoduchá věc vrátit se z role rodičů znovu do role partnerů. Podle Chvály a Trapkové dochází v tomto období k velkým krizím. Předejít se tomu dá tím, že už v době rodičovství si budou pěstovat společné záliby, např. zahrada, cestování, kultura.

16.3 Dcera Lucka

Východiskem pro Lucku, ale i ostatní děti, je vědomí jistoty, vřelosti, přijímání. Je pro ni důležité vidět matku i otce v harmonii (jak si to ostatně přeje i na koláži a na kamínkové sestavě), nechce ale opominout ani svého biologického otce, který se k ní přihlásil. I když si jej idealizuje, má právo se s ním setkat a poskládat si další kamínky do mozaiky své identity. Z výtvarných technik, vzhledem k její přemíře aktivity (ADHD, porucha afektivního chování, porucha opozičních postojů) bych doporučovala na jedné straně abreaktivní techniky – práce s hlinou, tvoření masek, kaširovaná hlava, velký formát na tělové schéma, asociační obrázky, malování rukama na velký papír, a na druhé straně i techniky na zklidnění jako je skládání puzzle, vykládání mozaiky např. formou mačkání barevných papírů do kuliček, mandaly vysypávané barevnými písky,

pečení a zdobení perníkové chaloupky a jakékoli nové techniky, které by ji upoutaly a spoutaly její nadbytečnou energii.

Co se podařilo.

Lucka za 2 roky udělala na sobě velký kus práce. Týká se hlavně její sebekontroly. V poslední době se již nestalo, že by nějaký obrázek roztrhala nebo úplně odmítla spolupracovat. Naopak u společného ostrova měla spoustu nápadů, byla ochotna tvořit až do konce, přistupovala i na kompromisy (např. byla pro demokratickou volbu názvu ostrova), poslechla rady ostatních členů rodiny a na mou intervenci, ohledně její vlny Tsunami, postavila proti ní hráze. To považuji za stěžejní pokrok v její sebereflexi.

16.4 Syn Jakub

Stejně jako pro Lucku a ostatní děti je pro něj důležitá atmosféra v rodině. Kvalitní vzory v rodičích. Jakub je v pubertě. Podle trajektorie u chlapců (Chvála, Trapková 2004) je v období, kdy by měl odejít do mužského světa, kde se potřebuje najít a vstoupit do své role. Jakub své mužství testuje u děvčat a dochází u něho k 1. větší krizi v sebeuvědomování a hledání své identity. Vzhledem k jeho neradostné minulosti, v sobě drží mnoho agresivity, kterou neumí ještě dostatečně ventilovat. Pomáhá mu k tomu fotbal, který má velmi rád a je v něm dobrý. Ve výtvarné tvorbě bych také doporučovala abreaktivní techniky – smejkáky, práce s hlinou, tvoření z odpadového materiálu, koláže, asambláže, muchláže, frotáže, uhlovou rezervu a vše co má velkou dynamiku. Vzhledem k jeho duchovnímu ladění bych s ním také zkusila mandalu nebo aktivní imaginaci (snová práce, deník, vývoj v mandale).

16.5 Syn Fanda

Pro Fandu začíná být důležitý otec, který donedávna ještě nebyl na prvním místě. Tam byla matka. Všimla jsem si, že se poněkud vzepřel ženské energii, která patrně v rodině vládne. S otcem loví ryby a nejraději by ho měl sám pro sebe (na ostrově toužil být s tátou na jedné lodi). Jelikož Fanda nemá dosud fixované grafické typy bylo by lepší, dávat přednost tvůrčí výtvarné činnosti, zejm. haptické – hlína, plastelína, krabičky, špejle, muchlání a trhání papírů, kaširování, sádrové masky, vyrábění ptáků a zvířátek z různého materiálu, modely domů, vesnic, aut apod. Velmi tihne k přírodě a zvířatům.

Mohl by mít i nějakého domácího mazlíčka. Vzhledem k tomu, že je v rodině nejmladší, je třeba ohlídat, aby se nezapomínalo na jeho potřeby. Neumí si o ně říct tak důrazně jako ostatní, hromadí v sobě křivdy a má sklon k afektům.

16.6 Syn Patrik

Z Patrika mám největší radost, protože ho znám od té doby co přišel do rodiny. Byl velmi problematickým dítětem a pěstounka jej nezvládala. Příchod otce do rodiny mu velmi pomohl. Patrik dostal mužský vzor, řád, důslednost i lásku. Z jeho kamínkové sestavy první i druhé je patrné, že si v rodině vytvořil plno citových vazeb, které ho jistě budou držet i v budoucnu. V první sestavě, která je situovaná do budoucnosti sestavil velmi zralé až vzorové konstelace, což je v jeho věku nejen přání jak by to chtěl mít s rodiči, ale pravděpodobně to bude vzor pro jeho vlastní rodinu. O tom, že se z něho stal sebevědomý a cílevědomý člověk, svědčí i velká vůle dokončovat věci a jít si za svým cílem. Z instalatéra se vypracoval až na přijetí na VŠE. Svým zdravým sebevědomím poněkud dráždí svého otce, ale jde o přirozenou reakci při separaci dětí od rodičů (Chvála, Trapková 2004).

Překvapil mě také svým zájmem o japonské umění. Takže bych mu doporučovala tento zájem prohlubovat, příp. by se mohl přes něj dostat k vlastní tvorbě. Je dobré, že ostatní děti mají ve svém starším bratrovi dobrý vzor.

Závěr

Cílem mé práce v dotyčné pěstounské rodině bylo stabilizování rodiny, která se dostala do patové situace. Arteterapeutické metody i nabyté poznatky z kurzu rodinných poradců mi velmi pomohly nahlédnout do složitých rodinných vztahů. Situace v klasické rodině bývá mnohdy složitá, natož v takové rodině, která je vytvořena poněkud jinými cestami. Už název náhradní rodinná péče naznačuje otázku kdo si co musí nahrazovat a proč. Odpovědět na tuto otázku je velmi těžké, zvláště v případech, kdy samotní rodiče – pěstouni jsou ti, kdo si musí něco nahrazovat nebo vynahrazovat. Každopádně ale taková oběť vyžaduje velkou psychickou odolnost. Slovy Prof. Zdeňka Matějčka z předmluvy knihy o devíti pěstounských rodinách Prožívat několik životů : „O některých knížkách se říká, že je píše sám život. Jenže v tomto případě sám život navíc píše i učebnici psychologie. Nenajdeme tu sice učené pojednání o psychické deprivaci, ale dovíme se tu v perfektním podání těch, kdo tomu z hloubi vlastní zkušenosti rozumějí, jak psychická deprivace vypadá, jaké formy a odstíny má, v jakém individuálním vydání se objevuje a jak individuálně se s ní musí zacházet. Poznáme, že hrdinství není jen něco mimořádného vykonat, ale také něco mimořádného vydržet.“

Během mé dvouleté intervence v pěstounské rodině jsem si uvědomila jaké možnosti arteterapie poskytuje a otevřelo se mi hned několik dalších témat, na kterých by se mohlo dál pracovat – jaké arteterapeutické metody použít při práci s pěstounkou a jaké pro diagnózu ADHD, jak vést dospívajícího k postupnému nalézání vlastní identity, jak pomocí arteterapie zmírňovat následky poruch attachmentu, zvláště u dětí, které prošly kojeneckým ústavem a další.

Při metodickém vedení jednotlivých dětí v této rodině jsem zjistila, že u všech přijatých dětí je problém s nezvládnutou grafomotorikou. Lze to vykládat tím, že ve věku, kdy děti mohly nacvičit a fixovat grafické typy, musely se potýkat se zásadními vztahovými problémy. Z toho také vyplývá jejich strach z akvarelu, kde chybí jasné kontury a je třeba je nahrazovat armováním nebo se přísně držet předlohy. Znamená to, že si nejsou jisti sami sebou, okolím a vztahy. Navíc v mnohých obrázcích chybí kontext. Děti neustále musí kontrolovat své emoce, aby jim někde něco neujelo. Vidím zde souvislost se separační úzkostí, kdy se děti bojí, po zlých zkušenostech, že budou opět opuštěny. V další práci s dětmi bych se tedy soustředila na zasazování figurální

kresby nebo malby do kontextu pozadí, aby si uvědomovaly, že jsou součástí rodiny a širšího společenství.

Musím konstatovat, že práce s touto rodinou i celé studium arteterapie mne velice obohatilo, neboť se u mne propojily vlastní zkušenosti s teorií a užitečnými metodami. Chtěla bych nadále využívat arteterapeutické metody při práci s pěstounskými rodinami nebo jejich dětmi na letních táborech. Tyto projektivní techniky jsou užitečným a nenásilným prostředkem ke komunikaci s traumatizovanými a deprivovanými dětmi a mohou jim pomoci otevřít a hojit jejich rány z dětství.

Použitá literatura

- Cleese J.,Skynner R.: Rodina a jak v ní zůstat naživu. Portál,praha 1999
- Davidov R. : Kresba jako nástroj poznání dítěte. Portál, Praha 2001
- Franz von,M.L., Psychologický výklad pohádek, Portál, Praha 1998
- Jung,C.G.,Červená kniha, Portál, Praha 2012
- Kratochvíl,S. : Základy psychoterapie. Portál, Praha 1997
- Langmeier,J.,Matějček,Z. : Psychická deprivace v dětství. Avicenum, Praha 1974
- Liebmann,M. : Skupinová arteterapie. Portál, Praha 2010
- Matějček,Z.,a kol. : Náhradní rodinná péče. Portál, Praha 1999
- Matějček,Z. : Co děti nejvíce potřebují. Portál, Praha 1995
- Matějček,Z.: O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. Portál, Praha 1994
- Piaget,J. : Psychologie inteligence. Portál, Praha 1999
- Piaget,J.,Inhelderová,B. : Psychologie dítěte. Portál, Praha 1997
- Soukupová,H. : Prožívat několik životů. Otevřená rodina 2008
- Šicková-Fabrice,J. : Základy arteterapie, Portál, Praha 2002
- Šulová,L. : Raný psychický vývoj dítěte. Nakladatelství Karolinum 2005
- Trapková,L.,Chvála,V. : Rodinná terapie psychosomatických poruch. Portál,Praha 2009
- Vágnerová,M.M. : Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči. SNRP, 2012
- Vrtbovská,P. : O ztraceném dítěti a cestě do bezpečí. Natama 2010
- V Pramen : Dunovský (1999, s.49-53, základní potřeby dítěte)
- Uždil,J.: Čáry, klikiháky, paňáci a auta : výtvarný projev a psychický život dítěte
SNP 1980

Resumé:

Specifika užití arteterapie v pěstounské rodině

Bakalářská práce se zabývá využitím arteterapeutických metod v pěstounské rodině se čtyřmi dětmi. Cílem této práce bylo odhalit příčiny narušených vztahů v rodině a nabídnout řešení prostřednictvím metodického vedení při malování a zároveň, za pomoci sestavování rodinných konstelací s použitím kamínků, ukázat jak by měly být nastaveny pravidla pro dobré fungování v rodinném systému.

Pro lepší pochopení netypických reakcí a chování dětí bylo nutné vysledovat na jejich obrázcích čím si prošly, jak se psychická deprivace podepsala na jejich chování a jak se v současné době s těmito životními zkušenostmi dokáží vyrovnat a zapojit se do běžného fungování v rodině i v širším společenství. Totéž bylo užitečné aplikovat i na rodičích z důvodu lepšího pochopení sama sebe a tím i přijatých dětí. Zjistila jsem, že tyto projektivní metody jsou užitečným a nenásilným prostředkem neverbální komunikace s traumatizovanými a deprivovanými dětmi a mohou jim pomoci otevřít a hojit jejich traumata z dětství.

Specific use of art therapy in foster family

This bachelor's thesis deals with the use of art therapeutic methods in a foster family with four children. The main aim of this thesis was to reveal the causes of dysfunctional relationships in the family and offer a solution by way of methodical guidance and to show, with the help of family constellations using stones, how to set rules for a well working family system

For better understanding of the children's atypical reactions and behavior it was necessary to observe their pictures and trace down what they have passed through and how the psychic deprivation has influenced their behavior as well as how they are able to deal with their life experiences and participate both in the normal family life and the broader society. To apply the same equally to their parents was found beneficial for them to understand themselves and consequently also their adopted children. I learned that these projective methods are useful and natural means of nonverbal communication with traumatized and deprived children and as they can help them to open and heal the trauma from their childhood.

Bibliografický záznam:

Voběrková, Jarmila : Specifika užití arteterapie v pěstounské rodině: *bakalářská práce*.

České Budějovice: Jihočeská univerzita, Fakulta pedagogická, Ateliér arteterapie 2015

Vedoucí bakalářské práce PaDr. Evžen Perout